PEDAGOŠKO
GRADIVO

Anton Tomaž Linhart

TA VESELI DAN ALI MATIČEK SE ŽENI

Ljubljana, marec 2025

KAZALO

3 ZASEDBA

4 AVTORJA

6 RAZSVETLJENSTVO

8 RAZSVETLJENSTVO NA SLOVENSKEM

10 LINHART IN RAZSVETLJENSKE IDEJE

12 REFORME MARIJE TEREZIJE IN JOŽEFA II. (1749–1790)

15 O DRAMI

18 KRATEK POVZETEK VSEBINE

21 ODNOSI MED LIKI

26 LINHARTOV JEZIK

29 TEME IN MOTIVI

37 O UPRIZORITVI

39 IZRAZNA SREDSTVA

42 IZTOČNICE ZA POGOVOR

43 SLOVARČEK BESED

Naslovnica gledališkega lista

Anton Tomaž Linhart

TA VESELI DAN ALI MATIČEK SE ŽENI

1790
Komedija v petih aktih
Premiera 5. decembra 2024

Režiser in scenograf **DIEGO DE BREA**
Dramaturginja **IRA RATEJ**
Kostumograf **LEO KULAŠ**
Izbor glasbe **DIEGO DE BREA**
Lektorica **BARBARA ROGELJ**
Oblikovalec svetlobe **BOŠTJAN KOS**
Oblikovalec zvoka **MATIJA ZAJC**
Asistentka kostumografa **LARA KULAŠ**
Asistenca dramaturgije **E. JAGODIC**

Igrajo
Baron Naletel **PRIMOŽ PIRNAT**
Rozala, njegova gospa **IVA KRAJNC BAGOLA**
Matiček, vrtnar **UROŠ SMOLEJ**
Nežka, hišna **TINA POTOČNIK VRHOVNIK**
Tonček, študent **NEJC JEZERNIK** k. g.
Zmešnjava, advokat **BORIS KERČ**
Žužek, kancelir **JOŽEF ROPOŠA**
Jerca, županova hči **LENA HRIBAR ŠKRLEC**

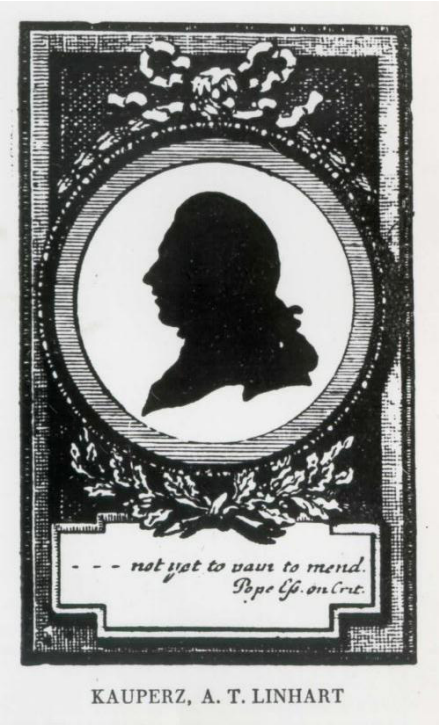

Silhueta Antona Tomaža Linharta

AVTORJA

ANTON TOMAŽ LINHART

Anton Tomaž Linhart je bil prvi slovenski dramatik, pesnik, zgodovinar in šolnik. Rodil se je 11. decembra 1756 v Radovljici. Zelo zgodaj je razvil dar za jezike, saj je mati doma povečini govorila slovensko, oče pa češko in nemško. Njegov oče se je ukvarjal z nogavičarsko obrtjo. Živel je v številčni družini, zato si niso mogli privoščiti lagodnega življenja. Osnovno šolo je obiskoval v Radovljici, nato pa šolanje nadaljeval na ljubljanski gimnaziji. Verjetno zaradi slabih gmotnih razmer se je odločil za vstop v meniški stan in odšel v stiški cistercijanski samostan, a ga je po dveh letih razočaran zapustil. Zatem je odpotoval na Dunaj, kjer se je vpisal na študij finančnih, policijskih in trgovskih ved. Ko se je vrnil v Ljubljano, je bil razočaran, saj kljub dobri izobrazbi ni mogel dobiti službe. Čez nekaj časa se je zaposlil kot škofijski arhivar, a je bil za svoje delo zelo slabo plačan. Po dveh letih se mu je posrečilo dobiti državno službo. Sprva je bil knjižni revizor, po opravljenem državnem izpitu pa je delal kot šolski komisar. Poročil se je s hčerko ljubljanskega gostilničarja, ki mu je rodila dve hčerki. Nato je bil postavljen za tajnika deželne vlade. Zaradi srčne kapi je 15. julija 1795 umrl, star manj kot 39 let. Trajen pečat v slovenskem slovstvu in kulturi je pustil s svojimi zgodovinopisnimi deli ter s komedijama *Županova Micka* in *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*. Uprizoritev *Županove micke* leta 1789 danes velja za pomembno prelomnico in začetek slovenskega gledališča.

Linhartova rojstna hiša v Radovljici

DIEGO DE BREA

Diego de Brea, rojen v Novi Gorici, je na Filozofski fakulteti v Ljubljani študiral primerjalno književnost in umetnostno zgodovino. Po študiju je v Primorskem dramskem gledališču, današnjem SNG Nova Gorica, delal kot vodja službe za stike z javnostmi. Leta 1995 se je vpisal na študij gledališke režije na AGRFT, kjer je leta 1999 diplomiral s predstavo *Obločnica, ki se rojeva* Ivana Mraka, za katero je prejel nagrado na mednarodnem študentskem gledališkem festivalu v Brnu. Med letoma 2013 in 2015 je bil umetniški vodja Drame SNG Maribor, danes pa deluje kot samostojni umetnik. Diego de Brea je avtor številnih odmevnih predstav, ustvarjenih v slovenskih in evropskih gledališčih, njegov opus pa je izjemno raznolik in bogat. Ukvarja se z različnimi žanri, od mladinskih iger in lutkovnih predstav do avtorskih projektov, klasičnih in sodobnih besedil, glasbenih vodvilov ter opernih produkcij. Njegovo režijsko delo odlikuje prepoznavna scenografsko-likovna estetika, prepletena z izostreno dramaturško analitičnostjo. Za svoje stvaritve je prejel številne nagrade. Za avtorski projekt *Dvoboj* (SMG, 2002) je prejel posebno nagrado Borštnikovega srečanja, na istem festivalu je tri leta pozneje za uprizoritvi *Kraljica Margot* (SMG, 2005) in *Edvard Drugi* (SNG Drama Ljubljana, 2005) prejel nagrado za estetski preboj. Uprizoritev *Ko sem bil mrtev* (SNG Drama Ljubljana, 2010) je prejela nagrade na Dnevih komedije, Festivalu MES v Sarajevu, 16. Jugoslovanskem gledališkem festivalu v Užicu in na 7. Festivalu mediteranskega gledališča Purgatorije 2012. Za režijo *Zločina in kazni* (SMG, 2009) je prejel nagrado na festivalu Tvrdjava teatar v Srbiji, uprizoritev Njegoševega *Gorskega venca* (Črnogorsko narodno gledališče, 2010) pa mu je prinesla posebno nagrado festivala FIAT 2014 v Podgorici.

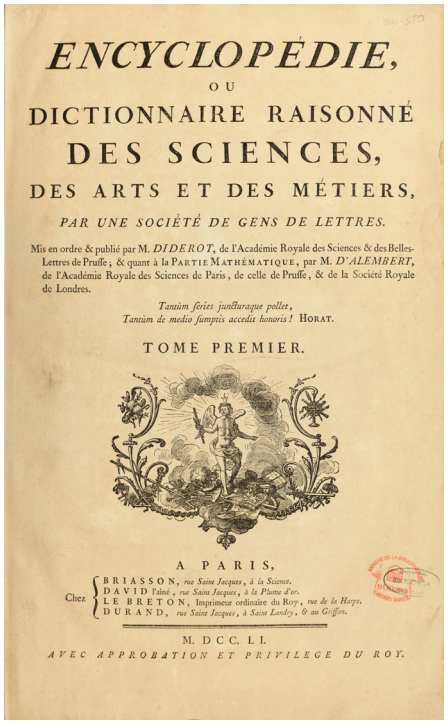

ENCYCLOPÉDIE,
OU
DICTIONNAIRE RAISONNÉ
DES SCIENCES,
DES ARTS ET DES MÉTIERS,
PAR UNE SOCIÉTÉ DE GENS DE LETTRES.

Mis en ordre & publié par M. DIDEROT, de l'Académie Royale des Sciences & des Belles-Lettres de Prusse; & quant à la PARTIE MATHÉMATIQUE, par M. D'ALEMBERT, de l'Académie Royale des Sciences de Paris, de celle de Prusse, & de la Société Royale de Londres.

Tantùm series juncturaque pollet,
Tantùm de medio sumptis accedit honoris! HORAT.

TOME PREMIER.

A PARIS,
Chez BRIASSON, *rue Saint Jacques, à la Science.*
DAVID l'aîné, *rue Saint Jacques, à la Plume d'or.*
LE BRETON, Imprimeur ordinaire du Roy, *rue de la Harpe.*
DURAND, *rue Saint Jacques, à Saint Landry, & au Griffon.*

M. DCC. LI.
AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROY.

Naslovnica francoske *Enciklopedije*

RAZSVETLJENSTVO

Evropska politika, filozofija, znanost in umetnost so v času t. i. »dolgega 18. stoletja« (1685–1815), torej v času razsvetljenstva, imenovanega tudi doba razuma, doživele pomemben preobrat. Razsvetljenski misleci v Veliki Britaniji in Franciji so preizpraševali tradicionalno moč in vlogo oblasti ter zagovarjali idejo, da človek lahko doseže napredek zgolj s pomočjo racionalnih sprememb. Zavzemali so se za svobodo izražanja in progresivno družbo, kritizirali so cerkev, poudarjali pomen razuma, znanosti in vrednost človeškega življenja ter verjeli v svobodo in enakost vseh ljudi. Zagovarjali so moč človeškega razuma in trdili, da mora biti družba organizirana v skladu s človekovimi potrebami. Kritizirali so duhovščino in druge privilegirane stanove ter se zavzemali za ločitev cerkve od države. Najbrž je prav zaradi njihovega vpliva vzniknil tudi ateizem.

Razsvetljenstvo je bilo gibanje, ki je zajelo vse sloje prebivalstva. Višek intelektualnega napredka so dosegli francoski enciklopedisti, ki so med letoma 1751 in 1782 izdali znamenito *Enciklopedijo*, obsežen pregled znanosti in umetnosti, da bi omogočili širši dostop do informacij. V času razsvetljenstva je ob znanstvenih odkritjih nastalo veliko knjig, esejev in izumov, znanost pa je doživela izjemen napredek, čeprav je bilo tudi to obdobje zaznamovano z vojnami in revolucijami. Prav razsvetljenske ideje so pomembno vplivale na izbruh ameriške in francoske revolucije.

Med najpomembnejše osebnosti zgodnjega obdobja razsvetljenstva sodijo filozofa Francis Bacon in Thomas Hobbes, fizik Isaac Newton, filozof in zdravnik John Locke, filozof Immanuel Kant ter književniki Jean-Jacques Rousseau, Voltaire, Montesquieu, Pierre Beaumarchais in Denis Diderot, pomembno vlogo je imel tudi naravoslovec Georges-Louis Leclerc in mnogi drugi.

V tem obdobju so se pojavile tudi skrivne združbe, med katerimi so najbolj znane prostozidarske lože. Te so v 18. stoletju združevale svobodomiselne in izobražene moške, ki so širili razsvetljenske ideje. Organizacija, utemeljena na idejah razsvetljenstva, še danes goji temeljne vrednote tistega obdobja, versko strpnost, žejo po znanju in skrit vpliv na politično življenje. Čeprav združenje samo po sebi ni skrivnost, njegovi člani uporabljajo skrivna gesla in rituale, ki izvirajo iz srednjeveškega ceha.

Na slovenska tla so razsvetljenske ideje prišle z nekaj desetletji zamika. Slovensko razsvetljenstvo predstavlja prelomno obdobje, saj se je književna dejavnost takrat močno razmahnila in prvič presegla zgolj verske in učne namene. V tem času je začela nastajati slovenska književnost.

Sprejem Linhartovega sodobnika, W. A. Mozarta, v dunajsko prostozidarsko ložo, Ignaz Unterberger (1748-1797).
Mozart je v ospredju in čez oči nosi prevezo.

RAZSVETLJENSTVO NA SLOVENSKEM

Marko Pohlin

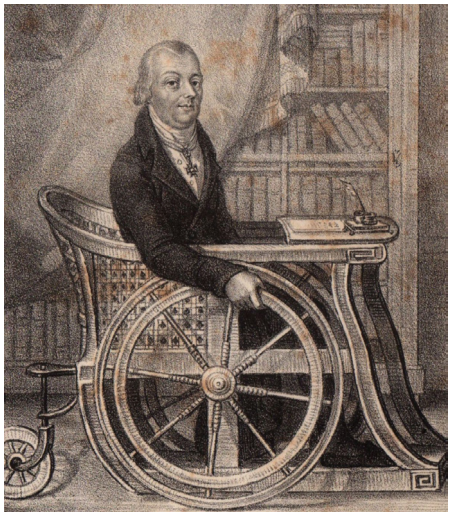

Baron Žiga Zois

Slovenska različica evropskega razsvetljenstva je bila osredotočena predvsem na narodni preporod in uveljavitev slovenskega jezika v javnem življenju, saj je bil uradni občevalni jezik nemščina. Leta 1768 je Marko Pohlin izdal prvo znanstveno slovnico slovenskega jezika, *Kranjsko gramatiko,* kar velja za začetek slovenskega razsvetljenstva, saj je bilo povezano z narodnim preporodom. Pravo razsvetljenstvo se je na Slovenskem začelo uveljavljati v Zoisovem krogu okrog leta 1780, doseglo vrhunec v naslednjem desetletju, potem pa upadlo. Do leta 1810 se je nadaljevalo z Valentinom Vodnikom ter končalo s Zoisovo in Vodnikovo smrtjo leta 1819. Delo slovenskih razsvetljencev je bilo usmerjeno v vzgojo in izobraževanje kmečkega prebivalstva, saj so kmetje predstavljali večino slovenskega prebivalstva. Nastalo je veliko učbenikov in knjig za ta sloj ljudi, ustanavljale so se nedeljske ali ponavljalne šole, izhajali so učbeniki. Ena najpomembnejših pridobitev razsvetljenstva na Slovenskem pa je bila splošna šolska obveznost, ki jo je uzakonila cesarica Marija Terezija.

Baron Žiga Zois je bil najpomembnejši slovenski razsvetljenec, ki je deloval kot mentor, kritik in usmerjevalec članov svojega intelektualnega kroga. Ta krog je združeval najpomembnejše pesnike, jezikoslovce in zgodovinarje slovenskih dežel, med njimi Jurija Japlja, Blaža Kumerdeja, Antona Tomaža Linharta, Valentina Vodnika in Jerneja Kopitarja. Ti so se med letoma 1780 in 1819 zbirali v Zoisovi palači v Ljubljani, kjer so na baronove stroške uživali v prijateljskih kosilih, recitacijah, igrah in koncertih. Pod njegovim vodstvom so razvili obsežen program za preporod slovenskega jezika, književnosti in kulture. V krožku so sodelovali tudi drugi intelektualci s področja humanistike in naravoslovja.

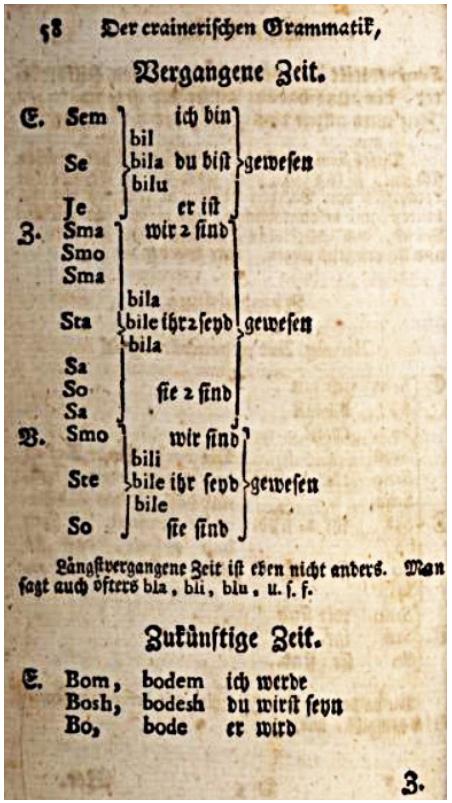

58 Der crainerischen Grammatik,

Vergangene Zeit.

E. Sem — ich bin
Se — bil, bila, bilu — du bist — gewesen
Je — er ist
Z. Sma, Smo, Sma — wir 2 sind
Sta — bila, bile — ihr 2 seyd — gewesen
Sa, So, Sa — bila, sie 2 sind
V. Smo — wir sind
Ste — bili, bile — ihr seyd — gewesen
So — bile, sie sind

Längstvergangene Zeit ist eben nicht anders. Man sagt auch öfters bla, bli, blu, u. s. f.

Zukünftige Zeit.

E. Bom, bodem — ich werde
Bosh, bodesh — du wirst seyn
Bo, bode — er wird

Z.

Stran iz *Pohlinove slovnice*

Najpomembnejše naloge krožka so bile zasnova sodobne slovenske slovnice, slovarja in zgodovine Slovencev, reforma slovenskega črkopisa ter pisanje in izdajanje publikacij v prečiščeni materinščini. Ko se je krožku pridružil Linhart, so se pojavile tudi prve spodbude za javno nastopanje v slovenščini. Čeprav so že prej uprizarjali religiozne in pasijonske igre v slovenščini, je Linhart na Zoisovo pobudo v domačem jeziku napisal prvi slovenski igri, komediji *Županova Micka* in *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*, ter tako slovenščino uveljavil tudi v meščanskem gledališču. Zois je poskrbel, da sta bili obe deli tudi natisnjeni.

Obdobje razsvetljenstva se je po nekaterih prepričanjih na Slovenskem končalo šele z izidom *Kranjske čbelice* leta 1830, ko je France Prešeren objavil pesem *Slovo od mladosti*, ki je zaznamovala začetek slovenske romantike.

Zoisova hiša na bregu Ljubljanice

LINHART IN RAZSVETLJENSKE IDEJE

Novembra 1778 se je takrat dvaindvajsetletni Linhart iz Ljubljane odpeljal na Dunaj. Na tamkajšnji univerzi je poslušal predavanja iz finančnih, upravnih in trgovskih ved ter vzpostavil stike z nekaterimi dunajskimi prostozidarji. Na Dunaju je prevzel razsvetljenske ideje. Poleti 1780 se je vrnil v Ljubljano, kmalu postal del intelektualne elite in začel glasno izražati svoje razsvetljenske nazore. Leta 1783 je Linhart začel delati kot protokolist v kresijskem uradu za Gorenjsko, kjer je moral opravljati tudi naloge knjižnega revizorja, s čimer je postal del cenzurnega sistema. Ta izkušnja je v njem prebudila tudi kritičnost do režima cesarja Jožefa II. Leta 1787 je postal šolski nadzornik. Ni znano, ali je bil Linhart v tem času tudi član ljubljanske prostozidarske lože, z gotovostjo pa lahko trdimo, da je imel stike z nekaterimi njenimi člani, kar je močno vplivalo tudi na njegove ideje in ustvarjanje.

Ena najpomembnejših Linhartovih potez v tem času je bil predlog iz leta 1784 za ustanovitev študijske knjižnice. Kljub zapletom in zamudam je okrožni urad januarja 1789 odprl knjižnico, na temeljih katere je kasneje zrasla današnja Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani. Leta 1787 je Linhart po naročilu stanovskega odbora napisal tudi spomenico, v kateri je predlagal ustanovitev univerze in utemeljil potrebo po študiju teologije, financ, prava, fizike, kemije, navtike in medicine. Vendar pa je cesar v Ljubljani dovolil le obnovitev študija dveh letnikov »filozofije«, višje šole, in čez nekaj let tudi študija teologije, ustanovitev univerze pa ni bila odobrena.

Linhartovi prvi literarni deli, tragedija *Miss Jenny Love* in pesniška zbirka *Blumen aus Krain*, sta bili napisani v nemščini. Vendar je Linhart, v skladu z obujeno narodnozavedno mislijo, opustil nemščino in začel ustvarjati v slovenščini. Ker je bil glasbeno nadarjen, je sprva pomagal Žigi Zoisu pri prevajanju in prirejanju italijanskih opernih arij v slovenščino, ki so jih prepevali italijanski pevci na gostovanjih v Ljubljani. Njegova slovenska zavest in usmeritev sta očitni tudi pri njegovem znanstvenem zgodovinskem delu *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Österreichs*, ki je bilo izdano leta 1788, četudi sta izšla le dva dela od načrtovanih štirih.

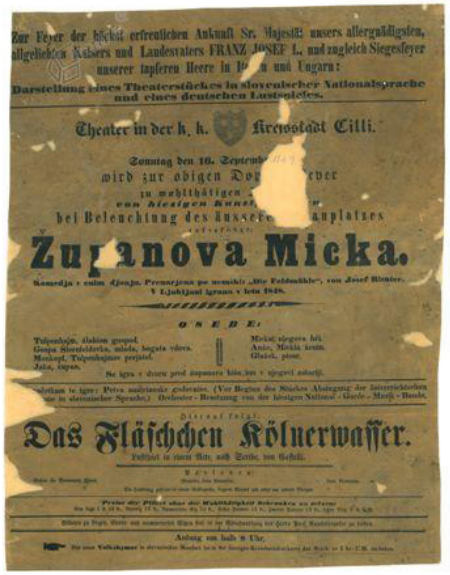

Plakat uprizoritve *Županove Micke* v Celju, 1849

Leta 1786 ali 1787 je Linhart ustanovil ljubiteljsko gledališko skupino. Takrat je bil odrski jezik nemščina, saj slovenskih dramskih besedil še ni bilo na voljo. Odločen, da bo to spremenil, je prevzel nalogo, da bo na odru končno zazvenel tudi slovenski jezik. Leta 1789 je priredil komedijo *Die Feldmühle* dunajskega dramatika Josepha Richterja in jo naslovil *Županova Micka*. Že decembra istega leta jo je s prijatelji uprizoril

Linhartov nagrobnik

v Deželnem stanovskem gledališču. Ta uprizoritev še danes velja za rojstvo slovenskega gledališča. Le eno leto kasneje je Linhart pod naslovom *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* izdal priredbo Beaumarchaisove komedije *La Folle Journée, ou le Mariage de Figaro*, še drugo dramsko besedilo v slovenščini. Žal premierne uprizoritve ni dočakal, saj je bila krstno uprizorjena šele leta 1848. Razlog za to tiči predvsem v tem, da je bila Linhartova odlična priredba *Matička* za cenzuro precej bolj sporna kot *Micka*.

Oblast se sicer v Linhartovo življenje ni pretirano vmešavala, kljub temu pa je zaradi govoric o nekaterih njegovih nazorih prepovedala javno žalovanje ob njegovi smrti, celo nagrobnega epitafa mu nekaj časa niso smeli vklesati. Šele leta 1840, ko so nagrobnik obnavljali, je epitaf zanj spisal France Prešeren.

Pojasnilo k sliki nagrobnika

Na Navje so s pokopališča sv. Krištofa prenesli zgolj Linhartov spomenik, ki je bil takrat postavljen ob nagrobniku Hradeckyjev. Posmrtnih ostankov Antona Tomaža Linharta niso več našli. Prvi del napisa na spomeniku je v latinščini, medtem ko je posvetilo prijateljev v gajici prispeval France Prešeren. Domneva se, da so slovenske verze dodali šele leta 1845, ob 50. obletnici njegove smrti. To ni prvotno besedilo spomenika, pač pa je znano od leta 1808. Na plošči je zapisano, da so leta 1840 spomenik obnovili in staro ploščo, izdelano iz lesnobrdskega kamna, vstavili v nov spomenik.

Zgornji del spomenika z ogredjem in sarkofagnim zaključkom spominja na Korytkov nagrobnik, zato je smiselno sklepati, da ga je izdelal kamnosek Ignacij Toman. Edino okrasje nagrobnika sta bršljanovi vejici, ki simbolizirata nesmrtnost in večno življenje.

Napis:

ANTONIO LINHART CARNIOLIAE HISTORIOGRAPHO ET CAESAREO-REGII CAPITANEATUS DUCAT. CARN. SECRETARIO.
MERENTI MOERENTES POSUERUNT AMICI OBIIT 14. JULII 1795.
Antonu Linhartu, zaslužnemu zgodovinarju Kranjske in tajniku cesarsko-kraljevske gubernije vojvodine Kranjske, postavili žalujoči prijatelji. Umrl 14. julija 1795.

Verzi:

Steze popustil nemškiga Parnasa,
Je pisal zgodbe kranjske star'ga časa.
Komu Matiček, Micka hči župana
Ki mar mu je slovenstvo nista znana?
Slavile, dokler mrtvi se zbudijo
Domače bote ga Talija, Klijo.
Popravili perjatli 1840.

REFORME MARIJE TEREZIJE IN JOŽEFA II. (1749–1790)

Portret Marije Terezije , Martin von Meytens, 1759

Marija Terezija je habsburški prestol prevzela leta 1740 in se kmalu zatem zapletla v nasledstveno vojno za Šlezijo. Leta 1748 so njeno vojsko premagali Prusi, kar je dalo povod za njeno odločitev, da v državi uvede številne spremembe. Pod njeno taktirko je prišlo do temeljite prenove državne administracije, njen glavni cilj pa je bila ustanovitev moderne in učinkovite državne birokracije. Njene obsežne reforme, ki so jih kasneje nadaljevali in nadgradili njen sin Jožef II. ter drugi vladarji, so še danes znane po tem, da so bistveno izboljšale položaj kmečkega prebivalstva v habsburški monarhiji.

Marija Terezija je v prvi vrsti centralizirala oblast v vseh deželah, ki jim je vladala, ter jih razdelila na gubernije in kresije. S tem je odvzela moč plemstvu in cerkvi, ki sta bila gonilni sili fevdalnega reda, ter deželo usmerila na pot razsvetljenske monarhije. Razsvetljenstvo je postalo glavno vodilo reform, ki sta jih z Jožefom II. uvedla na številnih področjih, vključno z vojsko, šolstvom in kmetijstvom.

Marija Terezija je preoblikovala državno upravo, nemščino pa razglasila za enoten in uradni jezik monarhije. Poenotila je kazenski zakonik, reformirala davčni sistem ter uvedla obdavčitev cerkva in plemstva. Znana je tudi po tem, da je močno spodbujala izobraževanje, še posebej je izobrazbo zahtevala od državnih uradnikov. Tako je želela doseči profesionalizacijo javne uprave, v kateri so se začeli zaposlovati tudi ustrezno izobraženi ljudje iz srednjega sloja, kar je predstavljalo pomembno spremembo, saj so bila mesta v javni upravi do takrat dosledno namenjena pripadnikom aristokracije. Ena najbolj znanih reform s področja izobraževanja je bila uvedba obveznega osnovnega šolanja za otroke v vseh habsburških dednih deželah leta 1774. To je bil prvi korak k temu, da bi osnovno izobraževanje postalo obvezno za vse sloje prebivalstva. Dejanska izvedba tega načrta pa je bila dolgotrajen in zahteven proces, saj je v državi primanjkovalo ustrezne infrastrukture in ustrezno izobraženih učiteljev. Seveda pa se reforme niso osredotočale le na osnovno šolanje, saj je veliko sprememb zajelo tudi izobraževanje na univerzitetni ravni, kjer je bil cerkvi odvzet velik del moči in nadzora.

Marija Terezija je med svojim vladanjem uvedla tudi številne pomembne gospodarske reforme. Odpravila je notranje carine, da bi združila posamezne dežele monarhije v obsežno gospodarsko območje z enotnimi pravili. Poskrbela je za prvi popis prebivalstva, kar je državi omogočilo boljši pregled nad plačevanjem davkov in potrebami ljudstva. Prav tako je izvedla popis in cenitev zemljišč, s čimer je ustvarila prvi kataster. Uvedla je obvezno služenje vojaškega roka ter dala za vojaške potrebe izdelati kartografsko izmero in natančne, podatkovno bogate zemljevide celotnega tedanjega habsburškega ozemlja. Marija Terezija je

Krona Marije terezije

želela tudi dvigniti rodnost, saj je menila, da bi to prispevalo h gospodarski rasti in obenem zagotovilo številčnejšo vojsko. Razumela je, da je to mogoče doseči zgolj z izboljšanjem položaja kmetov in nižjih slojev ter z zagotavljanjem boljših življenjskih razmer. Tako je, denimo, omejila tlako na največ tri dni v tednu, s čimer je zmanjšala pritisk plemstva na kmete.

Marija Terezija je habsburško krono podedovala po svojem očetu Karlu VI. Sprva je vladala skupaj s svojim možem, Francem I. Štefanom, ki je bil leta 1745 kronan za vladarja Svetega rimskega cesarstva nemškega naroda. Po očetovi smrti leta 1765 je ta naziv podedoval njun sin Jožef II., kar je Marijo Terezijo spodbudilo, da

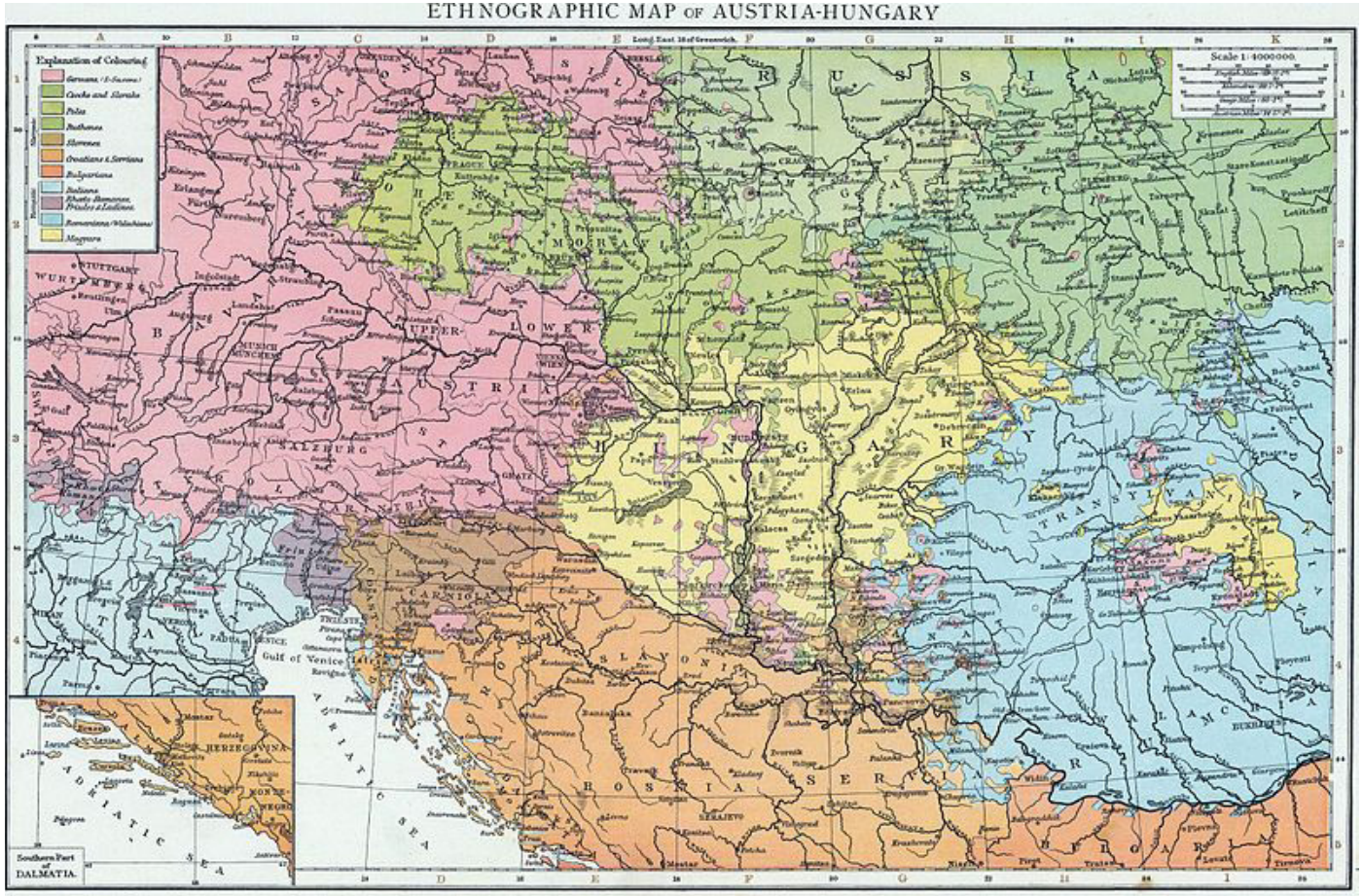

Habsburške dežele 1890

Portret Jožefa II.,
Anton von Maron, 1775

ga je razglasila za sovladarja. Hkrati mu je omejila moč, saj je Jožef, pod vplivom francoskih razsvetljencev, želel radikalno spreminjati državo. Ko je leta 1780 Marija Terezija umrla in je vladavina prešla na Jožefa II., se je začelo pomembno obdobje, v katerem je začel uresničevati svoje reformistične ideje.

Jožef II. je bil, tako kot njegova mati, razsvetljeni absolutist. Vodilo njegove vladavine je bilo: »Alles für das Volk, nichts durch das Volk.« (Vse za ljudstvo, ampak nič zaradi ljudstva.) Verjel je, da mora vladar imeti absolutno oblast, hkrati pa so morala biti vsa njegova dejanja usmerjena v dobrobit njegovega ljudstva. Da bi se ljudstvu priljubil, je omejil vse državne izdatke, namenjene zgolj izkazovanju moči in bogastva, ter zavrnil kraljevski pomp in ceremonije. Hkrati pa se ni bil pripravljen odpovedati moči, ki jo je njegova država uživala v mednarodnem prostoru, ter je želel povrniti njen sloves največje srednjeevropske velesile.

Po zgledu svoje matere je Jožef II. nadaljeval proces izboljšanja sistema državne birokracije in sodstva. Moč je iz rok fevdalne gospode in lokalnih uradov prešla na državno raven, s čimer je cesarska oblast bolje nadzorovala prebivalstvo. S tem je fevdalcem in plemstvu odvzel vpliv ter državo upravno poenotil. Leta 1781 je s tolerančnim patentom uzakonil versko strpnost in enakopravnost za protestante, pravoslavce in Jude. Zadnjim je omogočil študij na univerzah in opravljanje trgovskega poklica. Uradna državna cerkev je ostala katoliška, vendar je njena moč zaradi reforme precej upadla. Vodenje šolstva so prevzeli državni uslužbenci, Jožef II. pa je ukazal zapreti vse cerkvene ustanove, ki so služile zgolj duhovnim praksam in niso prispevale k splošnemu dobremu. To je pripeljalo do ukinitve več kot 700 samostanov. V zapuščenih samostanskih stavbah so se naselile šole, davčni in sodni uradi, vojašnice, ječe in celo trgovine. Po zahodnoevropskem zgledu je načrtno širil mrežo socialnovarstvenih ustanov in sprostil cenzuro nad literaturo in gledališčem.

Njegove številne reforme na področju gospodarstva so spodbudile razcvet trgovine in obrti. S tem se je sčasoma oblikoval tudi gospodarsko močan srednji sloj prebivalstva, ki se je končno izžel iz primeža fevdalnega sistema. Prvič so bila obdavčena tudi zemljišča v lasti aristokracije. Jožefova najpomembnejša poteza pa je bila popolna odprava tlake in nevoljništva leta 1781, s čimer so podložniki pridobili osebno svobodo. Odpravil je tudi smrtno kazen in mučenje ter razglasil enakost pred zakonom za vse ljudi.

Reforme, ki sta jih uvedla Marija Terezija in Jožef II., so prinesle velik napredek in močno izboljšale razmere kmečkega prebivalstva. Ob izboljšanju položaja ter sočasnem širjenju razsvetljenskih idej se je prebivalstvo začelo spogledovati z idejami o ukinitvi absolutistične oblasti. Te silnice je zaznal Jožef II., ki je opazil, da se njegovo cesarstvo ne podreja več centralni oblasti, temveč se vse bolj ruši. Tako je že njegov naslednik Leopold II., ki je vladal med letoma 1790 in 1792, začel ukinjati nekatere reforme in krepiti absolutistično oblast, še ostrejši pa je bil v tem Leopoldov naslednik Franc II. Edina velika reforma iz časa Jožefa II., ki se je obdržala v nespremenjeni obliki, je bila odprava tlake.

Ta
VESSELI DAN,
ali:
MATIZHEK SE SHENI.

ENA
KOMEDIA
v'
PET AKTIH.

Obdęlana po ti franzoſki:

La folle journée, ou le mariage de Figaro par M. de Beaumarchais.

Stiſkana v' Lublani v' lejti 1790 per Ignazi od Kleinmayerja.

Naslovnica *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*

O DRAMI

Veseloigra *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* je v tiskani obliki izšla že leta 1790, na njeno uprizoritev pa je bilo treba čakati do leta 1848. Predstavlja drugo Linhartovo besedilo v slovenščini, ki je po strukturi veliko bolj zahtevno od predhodne *Županove Micke*. Zgodba temelji na *Figarovi svatbi*, ki jo je napisal Pierre-Augustin Caron de Beaumarchais, vendar trditev, da gre zgolj za prevod, ne drži. Beaumarchaisovo besedilo, izrazito predrevolucionarna igra, je Linhart mojstrsko priredil in poenostavil. Spremenil je zaplet tako, da se nestanovitni in ljubosumni baron Naletel osmeši, Matiček pa se srečno oženi. Bistvena sprememba je v prestavitvi dogajanja v kmečko okolje. Revolucionarno ost igre je Linhart preoblikoval v kritiko domačih sodnih razmer, Figarov prevratni monolog pa zamenjal s krajšim Matičkovim govorom, v katerem poudari, da gospod ni nič boljši od svojega služabnika.

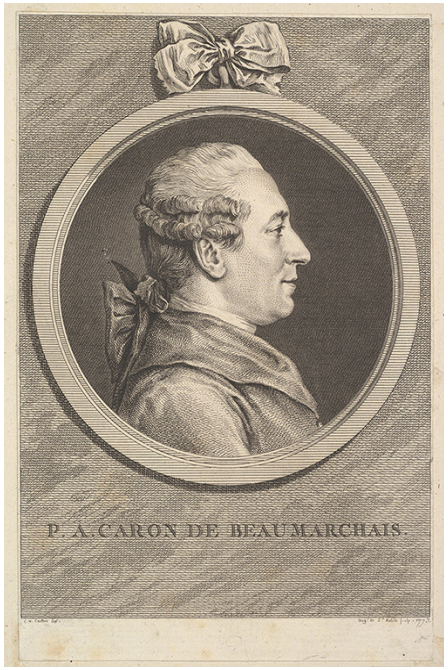

Portret Pierra Beaumarchaisa

Figarova svatba je drugo delo iz Beaumarchaisove trilogiji o Figaru. Prvo delo v sklopu je *Seviljski brivec* (*Le Barbier de Séville*, 1775). V njem se španski grof Almaviva zaljubi v Rosino, ki je meščanskega rodu. Da bi se prepričal, da ga Rosina ne ljubi zgolj zaradi njegovega bogastva, se preobleče v revnega študenta Lindorja in jo skuša osvojiti. Njeno roko želi tudi doktor Bartolo, njen varuh, ki namerava preprečiti zvezo med njo in grofom. Almaviva se Bartolu postavi po robu, pri čemer mu pomaga Figaro, ki v tistem času dela kot seviljski brivec. Zgodba je prepletena z mnogimi spletkami in ukanami, na koncu pa se grof razkrije Rosini in skupaj srečno stopita pred oltar.

Norčavi dan ali Figarova svatba (*La Folle Journée ou le Mariage de Figaro*, 1781) je drugi del Beaumarchaisove trilogije. Dogaja se tri leta po *Seviljskem brivcu*. Figaro zdaj služi kot sobar in ključar pri grofu in grofici Almaviva. Želi se poročiti z grofičino spletično Suzano, a njune načrte ogrožajo Figarove finančne težave in grofovo poželenje po Suzani. S pomočjo grofice in grofovega paža Kerubina se Suzana in Figaro s pomočjo domiselne spletke rešita iz težav in srečno poročita. Hkrati se grofica pobota s svojim možem. Zgodba razkrije

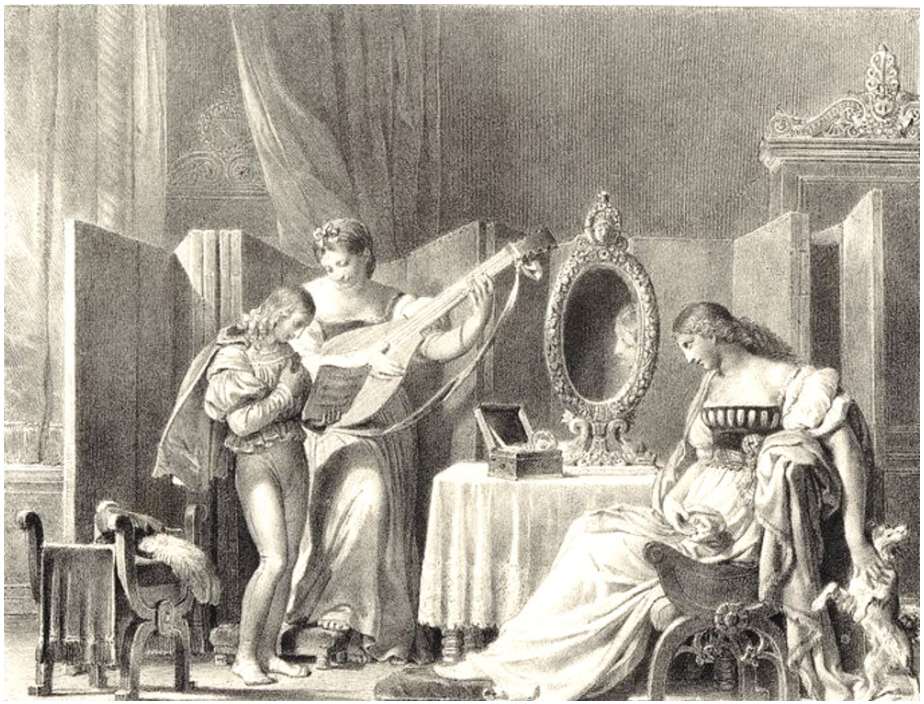

Prizor, v katerem Kerubin recitira svojo pesem Grofici in Suzani

tudi Figarovo družinsko ozadje, ki jo je avtor nakazal že v predgovoru k *Seviljskemu brivcu*.

Drugi Tartuffe ali Kriva mati (*L'Autre Tartuffe ou La Mère Coupable*, 1792) zaključi Beaumarchaisovo trilogijo. Kerubin, s katerim je grofica Rosina varala grofa Almavivo, umre v bitki. Rosina prejme njegovo zadnje ljubezensko pismo in opazi, da je v razmerju s Kerubinom zanosila. Rodila je sina in mu dala ime Léon. Pismo zaupa v varstvo Bégearsu. V tem času se je tudi grofu Almavivi v zunajzakonskem razmerju rodila hči Florentina, ki je postala njegova varovanka. Léon in Florentina se zaljubita, vendar Bégears, ki hrani dokaze o grofovi in grofičini indiskretnost, poskuša ukrasti Léonovo dediščino in se poročiti s Florentino. Na koncu Suzana in Figaro pomagata razkriti resnico, s čimer preprečita Bégearsove zlonamerne načrte.

Drami *Seviljski brivec* in *Figarova svatba* veljata za enega izmed vrhuncev komedije 18. stoletja, medtem ko *Kriva mati* prevzema bolj melodramatičen ton. Beaumarchaisova dela združujejo nekatere elemente Molièrovih del, commedie dell'arte in rokokojske komedije, ki jih nadgradijo z izrazitim satiričnim posmehom. Spletke, zmešnjave, zamenjave likov in komični tipi so ključni gradniki njegovih zgodb. Na realističen način prikazuje francosko družbo tik pred izbruhom revolucije, zlasti njen socialni in moralni razkroj, ki ga ponazarja predvsem visoko plemstvo. Figaro simbolizira znanilca skorajšnjih družbenih sprememb, ki jih je prinesla revolucija. Celo Napoleon je nekoč izjavil, da je to delo »revolucija v akciji«.

Razlike med *Figarovo svatbo* in Linhartovim *Matičkom* so precej večje kot tiste med *Die Feldmühle* in *Županovo Micko*. Zgodbo, ki se v izvirniku godi v Španiji, hkrati pa cilja na družbene razmere v Franciji, je bilo zaradi preprostejšega okolja na Kranjskem treba prilagoditi in prenesti v povsem drugačne okoliščine. Med besediloma je več bistvenih razlik.

- *Matiček* ima 74 prizorov, to je 16 manj kot Figarova svatba. Linhart prizorov sicer ni izpustil, temveč jih je krajšal in združeval.

- V *Matičku* nastopa manj oseb; medtem ko je v francoski zgodbi 16 oseb, jih je pri Linhartu le 12. Smrekarica se na odru sploh ne pojavi, medtem ko so liki Zmešnjave, Budale, Jake in Jerce združitev kar osmih Beaumarchaisovih likov.
- Glavne osebe v Linhartovi zgodbi so precej nižje na družbeni lestvici. Svetovljanski grof je tako zamenjan s preprostim, polkmečkim baronom. Matiček je »zdrav poštenjak iz ljudstva«, ki ni izobražen, a je razgledan človek mnogih talentov in poklicev. Lik Tončka je v erotičnem smislu precej bolj nedolžen kot izvirni Kerubin.
- V skladu s položajem likov v družbi se razlikuje tudi jezik. Medtem ko je Beaumarchais uporabljal prefinjen jezik francoske visoke družbe, Linhart uporabi pogovorni jezik. Ta je enak pri vseh likih, ne glede na njihov socialni položaj.
- Monologi so preurejeni, nekateri dialogi skrčeni, imena likov pa so v celoti spremenjena. Linhart je skrbno izbral imena, ki ne le zvenijo primerno, ampak tudi opisujejo in odražajo karakterne lastnosti njihovih nosilcev.
- Izpuščena je kritika, ki je bila specifično usmerjena na francosko družbo, dodane pa so bile pikre kritike, usmerjene na lokalne kranjske razmere. Poleg tega je Beaumarchais v svoje besedilo vtkal kritiko družbe kot celote, medtem ko se je Linhart nekoliko bolj osredotočil na kritiko osebnih lastnosti posameznikov, ki jih prikazuje.
- *Matiček* ima nekoliko manj strog ton od svojega francoskega predhodnika, kar lahko pripišemo tudi Linhartovemu poznavanju avstrijske cenzure.
- Od 90 prizorov izvirnika jih je v Linhartovi izvedbi 20 takih, ki jih lahko štejemo za prevod, 14 je izvirnih, preostalih 40 pa je do določene mere spremenjenih. Tako lahko torej z gotovostjo trdimo, da ni šlo zgolj za prevod francoskega besedila v domači jezik, temveč za presajanje zgodbe iz enega okolja v drugega, torej za avtorsko delo.

KRATEK POVZETEK VSEBINE

1. dejanje

Matiček, služabnik pri baronu Naletelu, meri prostor med baronovo in baroničino sobo, saj bo tja postavil zakonsko posteljo zase in za svojo bodočo ženo Nežko. Nežka, ki je tudi služabnica in skrbi za baronovo soprogo Rozalo, Matičku pove, da jo baron zapeljuje s pomočjo kancelirja Žužka. Čeprav Matička razjeda ljubosumje, se odloči, da bo barona prelisičil. Preden stori kaj več, sreča advokata Zmešnjavo, ki mu pred nosom pomaha z zadolžnico. Matiček si je pred leti sposodil denar pri Smrekarici in obljubil, da se bo s Smrekarico poročil, če ji ne vrne denarja. Nežko, ki sliši njun pogovor, pa zaskrbi glede njune poroke. Medtem jo zmoti študent Tonček, ki je obupan, saj je razjezil barona, ko ga je zalotil, kako zapeljuje županovo hčer Jerco. Ko se Tonček izpove Nežki, da je zaljubljen tudi v baronico, potrka baron. Nežka skrije Tončka, ki posluša, kako baron zapeljuje Nežko. Kmalu pride tudi kancelir Žužek. Baron se pred njim skrije. Žužek najprej piha na dušo Nežki, naj se le vda baronu, in doda, da išče barona, ker bi mu rad povedal, da Tonček osvaja tudi baronico. Ko to sliši, baron razburjen plane iz skrivališča, Žužek pa po nesreči razkrije tudi Tončka. Baron obtoži Nežko, da Matička vara s Tončkom. To zmešnjavo prekinejo baronica, Matiček, Jerca ter kmečke deklice in fantje, ki so prišli izprosit ples na posestvu, saj je pri županu premalo prostora. Baron se strinja in hkrati odloči, da mora Tonček takoj oditi na študij v Ljubljano. Ko vsi odidejo, Matiček tolaži prestrašenega Tončka in mu obljubi pomoč, da bo ostal na gradu. Naroči mu, naj zajaha konja, ga skrije v gozdu in se vrne.

2. dejanje

Baronica je ogorčena, ko od Nežke izve, da jo je baron poskušal zapeljati in da je zaradi tega nagnal njej ljubega Tončka z gradu. Zmoti ju Matiček, ki pove, da je pisarju Budali izročil pisemce, v katerem piše, da baronica pričakuje obisk neznanega moškega, da bi baronu zanetil ogenj ljubosumnosti. Matiček predlaga, naj Nežka privoli v zmenek z baronom, a namesto nje ga bo tam čakal v žensko preoblečen Tonček. Ko pride Tonček, ga baronica in Nežka oblačita v ženska oblačila. Ko Nežka odide iz sobe, Tonček baronici izpove ljubezen. V tistem trenutku se zasliši baronovo trkanje. Baronica skrije Tončka v stransko sobico in spusti barona v svojo sobo. Baron ji pove, da mu je pisar Budalo dal pismo, iz katerega je razvidno, da ga ona vara. Ker mu baronica noče izročiti ključev od sobice, v kateri se skriva Tonček, to potrdi baronove

sume. Skupaj odideta po orodje, da bi vdrla v sobo. Medtem Nežka, ki je prisluškovala, pregovori Tončka, naj skoči skozi okno, sama pa se skrije v njegovo skrivališče. Baronica, ki ne ve, da je v skrivališču Nežka, pove baronu, da je fanta preoblačila v žensko, in mu izroči ključ. Baron odpre vrata in najde Nežko. Osramočen, ker jo je obdolžil nezvestobe, svojo ženo prosi odpuščanja. Matiček pride in napove godce za ples. V tistem trenutku vstopi pijani vrtnar Gašper, ki pove, da je videl nekega moškega, ki je skočil skozi okno na vrt in pri tem izgubil pismo. Baron ugotovi, da je to pismo, ki ga je dal Tončku, preden ga je poslal v Ljubljano. Matiček zatrjuje, da je sam skočil skozi okno in da je pri tem izgubil to pismo, ker ga je Tonček dal njemu, da bi ga nesel nazaj baronu, ker ni bilo dobro zapečateno. V tem trenutku vstopi Žužek, ki baronu izroči zadolžnico, ki jo je Matiček dolgoval Smrekarici. Baron, ki sumi, da je Matiček vpleten v spletke, se odloči, da se bo maščeval. Baronica nato pojasni Nežki, da bo šla namesto nje na zmenek z baronom.

3. dejanje

Baron pošlje svojega služabnika Jako v Ljubljano, da preveri, ali je Tonček že prispel. Da bi preveril, ali Matiček kaj ve o njegovih načrtih glede Nežke, predlaga, da premakneta svojo posteljo stran od gosposkih soban, a se Matiček s tem ne strinja. Kasneje se baron sreča z Nežko, ki pristane na večerni zmenek v utici na vrtu. Barona nato zaposli Matičkov dolg pri Smrekarici, pri čemer mu pomagajo pisar Budalo, advokat Zmešnjava in kancelir Žužek. Ko že kaže, da se bo moral Matiček poročiti s Smrekarico, Žužek prepozna križec na Matičkovi roki in pove, da je to njegov sin, Smrekarica pa Matičkova mama. Nežka priteče z denarjem, ki ji ga je dala baronica za doto, da bi poravnala Matičkov dolg, in presenečeno ugotovi, da je Matiček našel očeta. Matiček in Nežka ostaneta sama, Nežka pa obljubi Matičku, da ne bo šla na zmenek z baronom.

4. dejanje

Baronica, odločena, da bo preprečila moževe skoke čez plot, ihtavo prepričuje Nežko, naj ji pri tem pomaga. Skupaj sestavita sporočilce za barona z vabilom na večerni zmenek v utici na koncu vrta. Medtem baron sreča Tončka, ki se preoblečen v žensko skriva med dekleti. Jerca, ki je zaljubljena v Tončka, doseže, da ga baron pomilosti. Nežka preda sporočilo baronu, ki ji po Jerci pošlje odgovor. Jerco prestreže Matiček, ki izve, da se bo Nežka kljub obljubi sestala z baronom.

5. dejanje

Matiček ponoči na vrtu v levo utico skrije Jerco. Načrtuje, da bo barona javno osramotil, zato pride skupaj z vrtnarjem Gašperjem, pisarjem Budalo in godci. Na prizorišče pride baronica, preoblečena v Nežko, in Nežka, preoblečena v baronico. Za njima pride tudi Tonček, ki dvori Nežki, misleč, da je to baronica. Ko zagleda barona, se skrije k Jerci v levo utico. Baron medtem izpove ljubezen Nežki (svoji ženi v preobleki), jo obdari z denarjem in prstanom. Preden vstopita v desno utico, iz skrivališča pride razjarjeni Matiček, ki prav tako ne ve, da je baronica preoblečena v Nežko. Baron se skrije v gozd. Matiček prepozna Nežko, ampak se še naprej pretvarja, da zapeljuje baronico. Ko baron vidi, da Matiček dvori baronici, ga zgrabi, v tistem trenutku pa se prikažejo Budalo, Zmešnjava in godci. Baron se odloči, da bo javno razkrinkal svojo ženo, ki ga vara z drugim. Ko se prikažeta obe ženski, baron ugotovi, da je sam razkrinkan. Baronica izroči prstan in denar Nežki, osramočeni baron prosi svojo ženo odpuščanja, Matičku pa naroči, naj se čim prej poroči. Žužek zaprosi za nekaj dni odloga, saj bi se tudi sam poročil s Smrekarico. Potem vsi zaukajo in zapojejo.

ODNOSI MED LIKI

Matiček in Nežka

Osrednji par Linhartove komedije predstavljata služabnika Matiček in Nežka. Oba služita pri baronu Naletelu in njegovi ženi, baronici Rozali – Matiček kot vrtnar, Nežka kot hišna pomočnica. Želita se poročiti, a za to potrebujeta baronovo dovoljenje. Ta jima ga nerad podeli, saj je sam zagledan v Nežko in bi se z njo rad pozabaval, preden se ta zaveže Matičku. Matiček in Nežka tako vsak na svoj način poskušata barona prepričati, da privoli. Matiček je hiter in iznajdljiv, a impulziven, medtem ko je Nežka njegov idealen nasprotni pol – bistre narave in z nogami trdno na tleh. Vsako situacijo zna presoditi in dobro premisliti, preden ukrepa.

Matiček in Nežka

Ker je ženska, jo moški pogosto podcenjujejo, kar večkrat spretno izkoristi v svojo korist. Matiček in Nežka se iskreno ljubita, pri čemer Matiček svojo ljubezen do neveste opiše kot »narbolj resnično od vseh resnic«. Kljub temu pa je Matiček močno ljubosumen – tako močno, da celo podvomi o Nežkini zvestobi in verjame, da se bo v borštku res sestala z baronom.

Matiček in baron Naletel

Matiček že tri leta služi pri baronu Naletelu, v tem času pa se je med gospodarjem in hlapcem vzpostavila iskrena in pristna povezava, ki pa ni zlagana – Matiček čuti zvestobo do svojega gospodarja in mu služi z zavzeto predanostjo. Čeprav njun odnos ostaja formalen, kot je značilno za razmerje med gospodarjem in služabnikom, od katerega ne odstopata in ga še zdaleč ne moremo opredeliti za prijateljskega, temelji na medsebojni simpatiji in spoštovanju. Se pa njuno razmerje začne krhati, ko se baron zagleda v Matičkovo nevesto. Ne samo, da skuša Matičku za hrbtom speljati, kar je njegovega, baron tudi noče dovoliti, da bi se mladi par poročil. Ko izve, da Smrekarica od Matička zahteva poroko, baron v tem prepozna svojo priložnost. Če bi sodni proces izpeljal tako, da bi bil Matiček prisiljen vzeti Smrekarico za ženo, bi Nežka ostala prosta in bi bila prav gotovo bolj dovzetna za njegova zapeljevanja. Z vidika današnjega časa velja pripomniti, da se baron in Matiček do Nežke obnašata kot do svoje lastnine. Medsebojno se spopadata zanjo, pri tem pa povsem zanemarjata možnost, da bi lahko imela Nežka svoje želje in voljo.

Matiček in baron Naletel

Baron Naletel in Nežka

Nežka je hišna pomočnica na gradu barona Naletela, vendar večinoma služi njegovi ženi, s katero preživlja večino svojega časa. Je mlada, postavna, bistra in prijetna, zaradi česar baron kmalu vrže oko nanjo. Nad njo je popolnoma očaran in si je poželi. Nežka, ki ljubi Matička in se želi poročiti z njim, se zaveda moči, ki jo ima baron nad njo kot njen gospodar. Da bi se lahko poročila z Matičkom, mora baron privoliti v poroko in mladoporočencema zagotoviti doto. Zato Nežka nikoli ne zavrne baronovih snubitev, temveč se izogiba odgovorom in obljubam. Ko spozna, da baron ne bo popustil, se odloči, da bo svojo voljo dosegla z zapeljevanjem in zvijačo. To ji tudi uspeva, saj je baron v svoji zagledanosti popolnoma slep za vse drugo. Hrepeni po njej do te mere, da je zanjo pripravljen storiti skoraj vse, razen tega, da bi jo dal v zakon drugemu. Na koncu, ko ugotovi, da ga je Nežka speljala na led, ji vendarle prizna njen prav in izpolni obljubo, da bo spoštoval njeno voljo, ji omogočil poroko in izplačal doto.

Baron Naletel in Nežka

Baron Naletel in baronica Rozala

Zakon barona in baronice temelji na vzajemni ljubezni, a začetno obdobje, polno novosti in vznemirjenja, je že za njima. Barona je začel razjedati dolgčas, zaradi česar je začel pogledovati za drugimi ženskami. Kljub temu je silno ljubosumen in nagle jeze ob sami misli, da bi se kateri koli moški lahko približal njegovi ženi. Baronica po drugi strani hrepeni po moževi ljubezni, a se zaveda, da se vedno bolj odtujujeta drug od drugega. Moža iskreno ljubi, vendar je prepričana, da ga prav njena ljubezen utesnjuje, zaradi česar se želi vsaj delno izviti iz njenega primeža. Ko spozna, da baron osvaja Nežko, se odloči posredovati. Nežki pomaga pripraviti zvito ukano, s katero ga odvrneta od njegovih namenov. Načrt se posreči in baronica znova pridobi moževo pozornost. Skupaj ugotovita, da njuna ljubezen nikakor ni usahnila, temveč da se je treba za njeno ohranjanje v zakonu truditi. Od tega trenutka si obljubita, da bosta vlagala svoj trud v svoj odnos.

Baron in baronica

Baronica Rozala in Nežka

Čeprav je uradno le hišna pomočnica, ima Nežka za baronico mnogo večji pomen – je njena zaupnica in zaveznica. Baronica je sicer družbeno nadrejena, saj je kljub nizkemu rodu poročena v višji sloj, vendar kot ženska še vedno nima toliko moči kot njen mož. Prav zato ji Nežkina zvestoba veliko pomeni, lahko se ji zaupa in ji pomaga uresničiti cilje, ki bi jih baronica sama sicer težje dosegla. Tako je tudi z zanko, ki jo Nežka in baronica nastavita baronu Naletelu. Ko Nežka baronici zaupa, da jo baron osvaja in vabi v utico, Rozala občuti užaljenost in bolečino. Ker moža ljubi, sklene Nežki pomagati. Čeprav bi se lahko počutila ogroženo zaradi Nežke, ki je očarala njenega moža, se zaveda, da Nežka ni kriva za ohlajanje ljubezni med njo in baronom. Prav zato do svoje služabnice ne goji zamere, temveč jo še naprej vidi kot svojo zvesto zaveznico.

Baronica in Nežka

LINHARTOV JEZIK

Anton Tomaž Linhart je s svojima igrama, *Županova Micka* (1789) in *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790), kot prvi postavil slovensko besedo na gledališki oder. To ni bil le literarni dosežek, temveč tudi pomemben kulturni prelom, saj so v tistem času na ljubljanskem odru nastopale nemške in italijanske gledališke ter operne skupine. Tudi domači ljubiteljski igralci so večinoma uprizarjali igre v nemščini. Uprizoritev *Županove Micke* leta 1789 je tako vzbudila veliko pozornosti med zagovorniki večje uporabe slovenščine v javnem življenju.

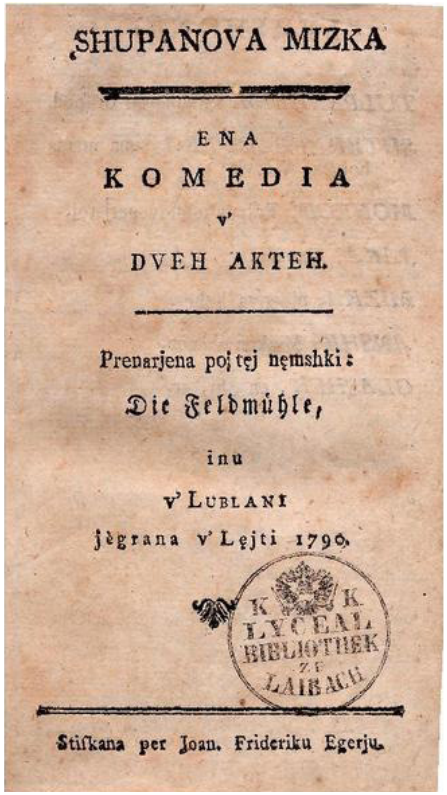
SHUPANOVA MIZKA

ENA

KOMEDIA

v'

DVEH AKTEH.

Prenarjena po tej nęmshki:

Die Feldmühle,

inu

v' LUBLANI

jègrana v' Lęjti 1790.

K. K. LYCEAL BIBLIOTHEK ZU LAIBACH

Stiſkana per Joan. Frideriku Egerju.

Naslovnica *Županove Micke*

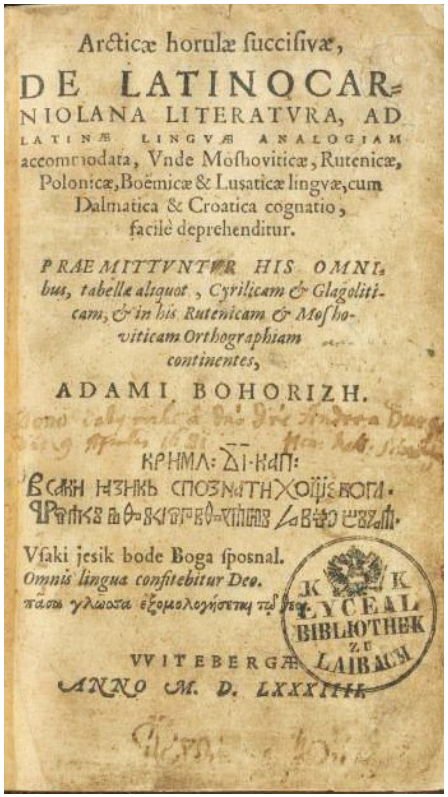
Arcticæ horulæ ſucciſivæ,

DE LATINOCARNIOLANA LITERATVRA, AD LATINÆ LINGVÆ ANALOGIAM accommodata, Vnde Moſhoviticæ, Rutenicæ, Polonicæ, Boëmicæ & Luſaticæ lingvæ, cum Dalmatica & Croatica cognatio, facilè deprehenditur.

PRAEMITTVNTVR HIS OMNIbus, tabellæ aliquot, Cyrilicam & Glagoliticam, & in his Rutenicam & Moſhoviticam Orthographiam continentes,

ADAMI BOHORIZH.

Vſaki jesik bode Boga ſposnal.

Omnis lingua confitebitur Deo.

πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ θεῷ.

VVITEBERGÆ

ANNO M. D. LXXXIIII.

K. K. LYCEAL BIBLIOTHEK ZU LAIBACH

Naslovnica *Bohoričeve slovnice*

Razvoj slovenskega jezika je potekal v zapletenih zgodovinskih in družbenih razmerah. Slovensko etnično ozemlje je bilo razdeljeno na avtonomne dežele znotraj habsburške monarhije – Kranjsko, Koroško, Štajersko ter Prekmurje s Porabjem, ki je spadalo pod ogrski del monarhije. Te razmejitve, skupaj z različnimi cerkvenimi vplivi in idejnimi tokovi, so močno zaznamovale oblikovanje slovenskega knjižnega jezika.

Ljubljana je že v 18. stoletju kot deželno mesto postajala ključni prostor kulturnega in jezikovnega povezovanja, medtem ko je bil Trst kot pomembno pristaniško mesto usmerjen v mednarodne tokove. Na tej osi se je oblikoval osrednjeslovenski oziroma kranjski knjižni jezik. V bolj odmaknjenih regijah, kot sta Koroška, kjer kranjski knjižni jezik ni bil razširjen, in Prekmurje, kjer so slovenski jezik ohranjali predvsem v ustni tradiciji in kajkavskih knjigah, pa je bil vpliv osrednjega jezika manj izrazit. Te raznolike razmere so močno vplivale na družbeni in jezikovni razvoj Slovencev. Na narečno razdrobljenem ozemlju je skupen knjižni jezik dokončno dozorel šele v drugi polovici 19. stoletja.

Prvi normativni opis slovenskega jezika je leta 1584 prinesla Bohoričeva slovnica, ki je postavila temelje knjižne norme. Od Bohoričeve slovnice do Kopitarjevega jezikoslovnega dela (1584–1808) so se prizadevanja

za stabilizacijo knjižnega jezika nenehno razvijala. Pisci slovnic in slovarjev, pridigarji ter umetniki so si prizadevali za utrditev kranjskega knjižnega jezika ter drugih regionalnih različic. Linhart, ki je ustvarjal v teh razmerah, pa je s svojima dramama presegel zgolj gledališko vlogo. Njegova dela so zaznamovala prehod med starimi in novimi jezikovnimi oblikami ter hkrati pripomogla k utrjevanju slovenskega jezika kot ključnega nosilca kulturne identitete.

Prvi ohranjeni srednjeveški rokopisi, od Brižinskih spomenikov do Trubarjevega obdobja, pričajo o neprekinjenem razvoju nadnarečnega slovenskega obrednega jezika. V tem času se slovenski knjižni jezik ni razvijal enotno, temveč je odseval razdrobljenost cerkvenih in kulturnih središč. Slovenski knjižni jezik protestantov se je denimo oblikoval na arhaičnih dolenjsko-notranjskih glasovno-oblikovnih osnovah, ki so mu dajale strukturno in sistemsko usklajenost. Prav ta protestantska knjižna različica, utemeljena na dolenjščini, se je po zaslugi piscev, kot sta Trubar in Dalmatin, utrdila kot prevladujoča knjižna norma in ostala v rabi do začetka 18. stoletja.

Na osrednjih slovenskih območjih, zlasti v Ljubljani in Kranju, je že konec 16. stoletja prišlo do prepletanja dolenjskih in gorenjskih glasovno-oblikovnih prvin. Protestantski pisci so se teh razlik dobro zavedali in si prizadevali za njihovo delno poenotenje. Trubarjeva osrednjeslovenska nadnarečna jezikovna zasnova je tako postala temelj, na katerem so gradili Dalmatin, Bohorič ter poznejši pisci iz Notranjske v 17. stoletju in Gorenjske v 18. stoletju. Pomemben preizkus zmožnosti knjižnega jezika je predstavljal *Škofjeloški pasijon* (1721), priredba iz nemščine, ki je v verzih preverjala skladenjsko prožnost in izrazne možnosti kranjskega knjižnega jezika.

Knjiga *Škofjeloškega pasijona*

Razsvetljenstvo na prehodu iz 18. v 19. stoletje je prineslo pomembne spremembe v jezikovnem razvoju slovenskega jezika. Ena ključnih značilnosti tega obdobja je bil premik k sodobnemu govorjenemu jeziku, še posebej tistemu iz gorenjskega prostora, kar se kaže v besedišču in skladnji. To obdobje je predstavljalo pomemben preizkus za kranjski knjižni jezik, saj je razsvetljenski izobraževalni program spodbudil nastajanje novih slovnic in slovarjev. Med prvimi je izstopal Marko Pohlin s svojo slovnico *Kranjska gramatika* (1768), ki je postavila temelje za nadaljnji razvoj knjižnega jezika.

Poseben izziv je predstavljala raznolikost jezikovne prakse višjih slojev, ki so bili v veliki meri neslovenskega rodu, vendar so zaradi sožitja

Grammatik
der
Slavischen Sprache
in
Krain, Kärnten und Steyermark.

K K LYCEAL BIBLIOTHEK ZU LAIBACH

W. H. K.

Laibach,
bey Wilhelm Heinrich Korn,
1808.

Kopitarjeva slovnica

z domačini do neke mere obvladovali deželni jezik. Meščansko in podeželsko plemstvo je vplivalo na besedišče in skladnjo, kar dokazujejo Linhartovi dialogi, ki so polni skladenjskih kalkov in nemških popačenk. Na prevlado slovenskega jezika v mestih je vplival tudi dotok podeželskega prebivalstva, ki je v gospodinjstvu in pri vzgoji otrok prenašalo slovenski jezik, kar je pripomoglo k utrditvi njegove čustvene in praktične rabe. V 18. stoletju je bil glavni cilj urediti jezik izobražencev, da bi ga ločili od neurejenega ljudskega jezika.

Miha Frančišek Paglovec je ob koncu baročnega obdobja premaknil težišče knjižnega jezika v gorenjski prostor. Njegov prispevek k skladnji in besedišču je bil ključen, saj je po nemških vzorcih kalkirane skladenjske konstrukcije nadomeščal s pogovornimi, s čimer je utrdil knjižni jezik. Iskal je preprostejše, a hkrati kultivirane rešitve, ki so se bližale govorjeni besedi. Njegov vpliv je še posebej očiten v Japljevem krogu ob koncu 18. stoletja, ko so gorenjske jezikovne prvine postale temelj knjižne norme. Pohlin pa je bil, nasprotno, pionir sočasnega izražanja in zagovornik premoščanja razkoraka med tradicionalno pisno in sodobno govorno podobo jezika.

Razsvetljenstvo ni bilo le čas jezikovne prenove, ampak tudi družbenega in kulturnega preobrata, ki je slovenski knjižni jezik postavil v ospredje narodnega prebujenja ter ga povezal z vsakdanjim življenjem ljudi. Jernej Kopitar je s svojo slovnico iz leta 1809 postavil temelj za celovito preobrazbo slovenskega knjižnega jezika. Kopitarjevo delo je predstavljalo teoretični in normativni prelom, ki je zaznamoval prehod iz obdobja deželnih knjižnih različic v čas načrtnega poenotenja knjižnega jezika ter uvajanja t. i. novih oblik. Kopitarjeva vizija je utrdila slovenski knjižni jezik kot kulturno in narodno sredstvo, ki je presegalo meje deželnih različic in odprlo pot oblikovanju enotne knjižne norme za vse Slovence.

Linhartov jezik združuje tradicionalne jezikovne osnove z novimi elementi, predvsem z vplivi gorenjske in koroške govorice. Linhartov dialog ni pisan v narečju, temveč v specifičnem konverzacijskem slogu, ki je usklajen z razmerami tedanjega knjižnega jezika. Skupaj z Linhartovimi dramami se v slovenski literaturi uveljavlja konverzacijski slog, ki prinaša številne elemente govorjenega jezika, kot so frazeologija, člen in nekatere tujke, prevzete iz nemške frazeologije. Linhart izkorišča časovne in slogovne smeri za tipizacijo likov in situacij.

Skratka, Linhartovi komediji nista zgolj zabavi, temveč sta imeli ključno vlogo pri oblikovanju slovenske identitete. V času nastanka sta prebujali ponos, saj so se Slovenci ob njiju končno začeli zavedati moči svojega jezika. Poleg tega sta trdno zasidrali slovenščino kot jezik, ki ima zaslužen prostor tako na odru kot v književnosti, s čimer sta odprli vrata za prihodnje generacije ustvarjalcev in ljubiteljev kulture.

TEME IN MOTIVI

Ljubezen in poroka

Romantična ljubezen je koncept, ki ga vse veje umetnosti slavijo v tolikšni meri, da prekaša vse drugo čustvovanje. Njene korenine lahko najdemo v helenistični literaturi, starogrški in starorimski književnosti, literaturi starodavne Perzije in fevdalne Japonske. Z obdobjem razsvetljenstva pa se začne pojavljati misel, da je romantična ljubezen predvsem evropski pojav. Preden se je ta ljubezen razširila v širši družbeni okvir, je bila omejena na elitne kroge, kjer so jo imenovali tudi dvorska ljubezen. Za čas trubadurjev je bilo značilno, da so ti dvorili lepim damam, s katerimi se niso poročali. Podoba želene dame je v njih prebudila poetično ustvarjalnost, a ta odnos v vsakdanjem življenju ni bil nikoli realiziran. Freud je ljubezen pojmoval kot manifestacijo libida, pri čemer je zapisal, da je njena nerealiziranost nujna, saj vrednost erotičnih potreb upade, ko njihova zadostitev postane preprosta. Po njegovem mnenju so si ljudje od nekdaj ustvarjali ovire, ki so preprečevale enostavno uresničitev ljubezni in spolne

Trubadur in njegova oboževanka

potešitve, s tem pa ohranjale romantično ljubezen živo. Tako je v Linhartovi komediji študent Tonček pravzaprav kar trubadurski lik, ki nesrečno vzdihuje za Rozalo, ji piše in poje pesmi, zanjo skorajda skoči skozi okno. V nasprotju z romantičnimi ideali dvora pa so ljudje nižjih slojev ljubezen dojemali bolj praktično. Moški je ženo potreboval, da bo skrbela za dom in otroke, zato je bila poroka od romantične ljubezni pomembnejša. Ta miselnost je prevladovala tudi v času, v katerega Linhart umešča svojega *Matička*. Jasno je vidna denimo v odnosu med baronom in baronico. Par se, po lastnih besedah, ljubi, a vendar ljubezen ni tisto glavno, kar ju združuje. Združuje ju zaveza, ki sta si jo dala ob poroki, na podlagi katere sta ustanovila skupni dom. Če srce tu in tam poskoči še za koga drugega, kot trdi baron, ni pomembno, dokler se na koncu dneva vrne k ženi.

Maksim Gaspari,
Bod moja, bod moja, 1903

Romantična ljubezen je zgodovinsko pripadala moškemu kot prevladujočemu subjektu, medtem ko je bila ženska v vlogi želenega objekta, po katerem moški hrepeni. Ljubezen je postala romantična predstava, omejena na heteroseksualni odnos, in jo lahko razumemo kot kulturni produkt, ki so ga ustvarili moški, da bi si podredili žensko. Tudi pri Linhartu lahko zasledimo to dinamiko, kjer se zdi, da baron ne zna misliti na nič drugega kot na Nežko. Izpoveduje ji ljubezen, hodi za njo, ji ponuja bogastvo, hkrati pa jo omejuje pri izpolnjevanju njenih želja in ji ne dovoli, da bi ljubila kogar koli, ki si ga izbere sama.

Romantična ljubezen je v 19. stoletju, ko se je razširila v širši družben krog, za žensko prinesla številne pozitivne spremembe, zlasti na področju spolnosti, ki je postala ključni del čustvenega razmerja in ne zgolj sredstvo za reprodukcijo. Tudi zakonska zveza ni več temeljila samo na ekonomskih okoliščinah. Ljudje so se začeli poročati iz ljubezni, pri čemer so čustva postala glavni dejavnik v odnosih. Danes je romantična ljubezen postala nujen predpogoj za sklenitev poročne zveze, pri čemer država, ki posameznika poroči, deluje kot razsodnik, ali je ljubezen resnična in dovolj močna. V času, ko se dogaja Linhartova drama, pa je bil razsodnik fevdalni gospod, ki je odločal, ali se par lahko poroči. Vendar pa iz Linhartovih besed razberemo, da že Matiček verjame, da ljubezen premaga vse. Prepričan je, da je njegova ljubezen do Nežke »najbolj resnična od vseh resnic«, zato bo ona njegova žena, ne glede na vse.

Poželenje

Poželenje izvira iz spolne sle in je eden osnovnih človeških nagonov. Občutimo ga, ko želimo zadovoljiti svojo potrebo po spolnosti. Običajno hitro mine in ga lahko občutimo tudi brez prisotnosti čustev ljubezni in zaljubljenosti. Instinktivno spolno slo, ki je osnova vseh človekovih nagonov, je Sigmund Freud poimenoval libido. V psihologiji se libido definira kot energija, ki je običajno spolna po naravi, vendar včasih vključuje tudi druge oblike hotenj. Freud je libido sprva razumel zgolj kot specifično spolno željo, kasneje pa je koncept razširil in libido opredelil kot energijo, povezano z vsemi nagoni, ki jih zajema termin ljubezen. Spolnost z namenom reprodukcije je le ena izmed mnogih funkcij te energije.

Poželenje je ena osnovnih gonilnih sil človekovih čustev, hotenj in vedenjskih vzorcev. Nanj vplivajo številni dejavniki našega življenja, od družbenih, kot sta delo in družina, psiholoških, kot so stres in osebnostne značilnosti, do bioloških, kot so življenjski slog, starost, hormonsko ravnovesje in zdravstvene težave. Poželenje je človeški gon, ki se ga paradoksalno sramujemo, hkrati pa njegovo odsotnost dojemamo kot pomanjkljivost. Ljudi, ki poželenje do drugega jasno kažejo in izražajo – kot na primer baron, ki nenehno sledi Nežki –, pogosto obsojamo. Hkrati pa so že stari Rimljani iskali zdravila, ki bi posamezniku pomagala vzbuditi spolno slo.

Pravica prve noči

Pravica prve noči, latinsko *ius primae noctis*, francosko pa imenovana tudi *droit de seigneur*, naj bi bila pravica fevdalnih gospodov, ki jim je omogočala, da po poroki svojih podložnikov preživijo prvo noč z nevesto. Izvirala naj bi iz srednjega veka in naj bi bila razširjena po vsej Evropi. A današnji zgodovinarji se strinjajo, da verjetno ni nikoli obstajala in da gre zgolj za mit. Verjetneje je, da je šlo za finančno dajatev, ki jo je ženin dolgoval za svojo nevesto. V zgodnjem srednjem veku so germanska plemena kot del poročnega obreda poznala tako imenovani Beilager – dejanje, pri katerem sta ženin in nevesta skupaj legla v zakonsko posteljo. Dejanje je bilo simbolično, saj sta bila ženin in nevesta v postelji oblečena. Da je ženin smel vzeti nevesto in da je do ceremonije sploh prišlo, je moral plačati odškodnino, imenovano mundium. Če je bil ženin svoboden, je to plačal sam nevesti ali njeni družini, v primeru nesvobodnega podložnika pa je mundium poravnal njegov gospod. S tem plačilom je gospod pridobil pravico do omenjenega obreda, ki je simboliziral prvi spolni odnos z nevesto, hkrati pa tudi pravico do vračila mundiuma. Prav vračanje mundiuma, ki se je pozneje spojilo z drugimi poročnimi dajatvami, se je v ljudski domišljiji verjetno povezalo z domnevnim obstojem *ius primae noctis*. Prepričanje v obstoj te pravice se je pojavilo že v 14. stoletju v ljudski tradiciji in literaturi. Razvilo se je posebno obredje, ki je poudarjalo moško nadvlado nad ženskami, vendar ni nobenih dokazov, da bi pri tem obredju dejansko prihajalo do spolnih aktov. Poleg tega naj bi fevdalci na ta način dokazovali svojo nadvlado in krepili medstanovske razlike, ki so se zaradi političnih začele zmanjševati. Na račun domnevne *ius primae noctis* so nekateri gospodje zahtevali tudi del nevestine dote. Podobni obredi so znani tudi iz starejših obdobij in neevropskih kultur. V Linhartovem *Matičku* se baron na pravico prve noči ne sklicuje in od Nežke tudi ne zahteva ničesar, za kar se ne bi odločila sama. Linhart pa ni bil edini, ki je zgodbo priredil po Beaumarchaisovi *Figarovi svatbi*. V libretu Lorenza da Ponte, ki ga je uglasbil Mozart, grof Almaviva izrecno grozi, da bo vzpostavil *droit du seigneur*.

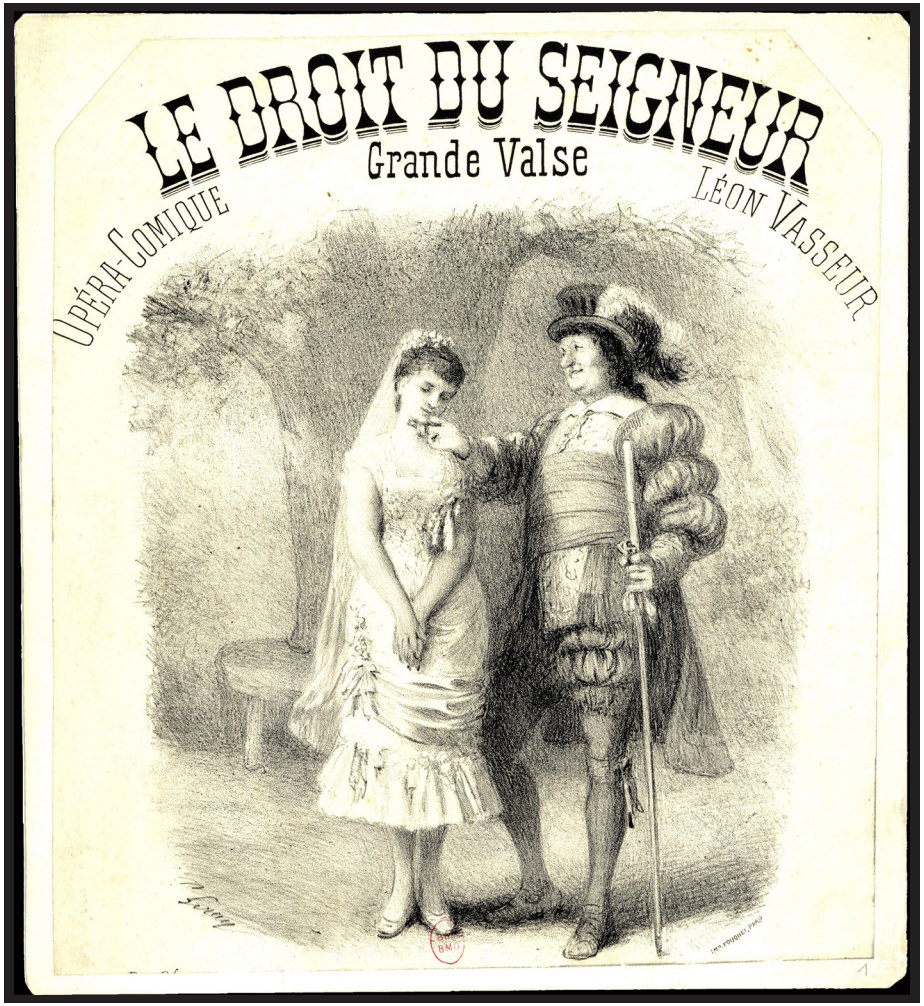

Naslovnica komične opere *Pravica do prve noči* avtorja L. Wasseurja iz leta 1878

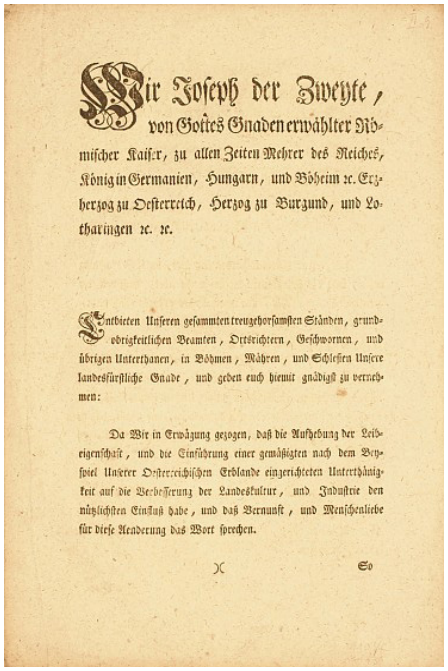

Wir Joseph der Zweyte,
von Gottes Gnaden erwählter Römischer Kaiser, zu allen Zeiten Mehrer des Reiches, König in Germanien, Hungarn, und Böheim rc. Erzherzog zu Oesterreich, Herzog zu Burgund, und Lotharingen rc. rc.

Entbieten Unseren gesammten treugehorsamsten Ständen, grundobrigkeitlichen Beamten, Ortsrichtern, Geschwornen, und übrigen Unterthanen, in Böhmen, Mähren, und Schlesien Unsere landesfürstliche Gnade, und geben euch hiemit gnädigst zu vernehmen:

Da Wir in Erwägung gezogen, daß die Aufhebung der Leibeigenschaft, und die Einführung einer gemäßigten nach dem Beyspiel Unserer Oesterreichischen Erblande eingerichteten Unterthänigkeit auf die Verbesserung der Landeskultur, und Industrie den nützlichsten Einfluß habe, und daß Vernunft, und Menschenliebe für diese Aenderung das Wort sprechen.

So

Odlok Jožefa II
o opustitvi tlačanstva

Tlačanstvo in nevoljništvo

Tlačanstvo je bila oblika fevdalnega odnosa med fevdalcem in njegovim podložnikom, ki je temeljila na prisilnem delu za zemljiškega gospoda. Podložnik je bil v srednjem veku in do 19. stoletja oseba, ki je bila podrejena vladajočemu gospostvu. Podložniki niso bili popolnoma svobodni, stopnja njihove omejitve je bila različna. Razmerje med podložniki in njihovimi oblastniki je bilo pravno določeno, vendar je bilo lahko tudi različno oblikovalo, od simboličnega podrejanja do popolnega tlačanstva. Gospodarsko-družbeno ureditev, v kateri so obstajali osebno nesvobodni podložniki, v času fevdalizma imenujemo nevoljništvo.

V srednjem veku so bili kmetje največkrat podložniki svojih zemljiških gospodov, ki so jim bili popolnoma podrejeni v vseh pogledih. Gospodarjeva dolžnost je bila, da jim zagotovi varnost. Podložništvo je bilo dedno, vsak podložnik je postal rojenjak tistega, na zemljišču katerega se je rodil. Če je rojenjak odšel na drugo zemljišče, je njegov zemljiški gospod lahko zahteval odškodnino, včasih pa so se zemljiški gospodi tudi izmenjevali. Status rojenjaka je trajal 30 let oziroma 10 let po premestitvi na ozemlje drugega zemljiškega gospoda. Poroke podložnikov so bile omejene do 18. stoletja, njihov pravni status v habsburških dednih deželah pa je bil urejen šele leta 1781, ko je cesar Jožef II. izdal nevoljniški patent. S tem patentom je bil pravno urejen status podložnih oseb, ki so pridobile številne državljanske svoboščine. Med drugim so pridobile pravico do proste poroke in izbire poklica, rojenjaki pa so lahko svobodno zapustili kmetijo. Jožefovo dejanje je temeljilo na prepričanju, da bodo svobodni podložniki davke za obdelavo zemlje in druge dajatve plačevali državi, ne več fevdalnemu gospodu, kar je okrepilo državno blagajno. Vendar pa je bila implementacija nevoljniškega patenta v habsburških deželah zelo različna. V Bohemiji (današnja Češka) so ga v celoti zavrnili, v Transilvaniji (današnja Romunija) podložnikov o patentu preprosto niso obvestili, medtem ko so madžarski fevdalci trdili, da njihovi kmetje niso tlačani, temveč najemniki svobodne volje, ki so dobro obveščeni o svojih pravicah in dolžnostih. V nemško govorečih deželah, torej tudi na Slovenskem, pa se je položaj tlačanov bistveno izboljšal, četudi patent ni v celoti odpravil neplačanega dela, ki so ga podložniki še vedno morali opraviti za zemljiškega gospoda. To je bilo odpravljeno z davčno reformo leta 1789.

Patrimonialno sodišče

Patrimonialna sodišča so bila ustanovljena v 13. stoletju in so bila značilna za fevdalni red v habsburških dednih deželah. Bila so pristojna za sojenje neprivilegiranim osebam, torej podložnikom, v civilnih in manjših kazenskih zadevah, na ozemlju zemljiškega gospostva. Tam so imela tudi svoj sedež, sodnik pa je bil lahko tudi sam zemljiški gospod. Patrimonialna sodišča so svojo funkcijo izgubila šele z zemljiško odvezo leta 1848.

Postopek je vodil uradnik, ki je bil za to določen. Obravnavala so se predvsem vprašanja posestnih zadev, zapuščin in lažjih kaznivih dejanj, ki so bila povezana s podložnikom in njegovo lastnino. Pristojnost patrimonialnega sodišča je bila omejena na zemljiško gospostvo. V primeru spora glede pristojnosti je bil postopek lahko preusmerjen na deželsko sodišče. Na sodbe patrimonialnih sodišč je bilo mogoče tudi vložiti pritožbo na deželnoglavarsko sodišče. Revizijo postopkov je opravljala notranjeavstrijska vlada v Gradcu. Na Goriškem in v Istri pa se sistem patrimonialnih sodišč ni uveljavil; za vse zadeve je bilo tam pristojno deželsko sodišče.

Jezik v uradnem postopku

Pravica do uporabe maternega jezika v upravnih postopkih se danes morda zdi povsem samoumevna, vendar ni bilo vedno tako. Matiček na sodišču pred baronom jasno izjavi, da bo razsodbo priznal le pod pogojem, da se mu omogoči zagovor v domačem jeziku. Te besede so bile za tisti čas izjemno revolucionarne, saj so odražale prebujajočo se narodno zavest. Prav ta revolucionarnost in narodna zavest sta skozi stoletja tlakovali pot do priznanja te pravice kot ene od temeljnih človekovih pravic. V Sloveniji je zapisana v 62. členu Ustave Republike Slovenije, podpirajo pa jo tudi številne mednarodne listine. Ustavna določba je v praksi udejanjena z 8. členom Zakona o kazenskem postopku, ki določa, da imajo udeleženci postopka pravico uporabljati svoj jezik pri preiskovalnih in drugih sodnih dejanjih ali na glavni obravnavi. Če postopek ne teče v jeziku, ki ga ti posamezniki govorijo, jim je treba zagotoviti ustno prevajanje vsega, kar oni ali druge stranke povedo, pa tudi prevod listin in drugega dokaznega gradiva. Pomembno je poudariti, da ta pravica posameznika ne pomeni, da je sodstvo dolžno omogočiti prevod v vsak od približno 6000 obstoječih jezikov. Zadošča, da se zagotovi prevod v jezik, ki ga posameznik razume. Stranke morajo biti o pravici do prevajanja ustrezno poučene, prevajanju pa se lahko odpovedo, če razumejo jezik, v katerem postopek poteka.

V spomin na študente, ki so 21. februarja 1952 v Bangladešu umrli med protestom za priznanje bengalščine kot uradnega jezika, so Združeni narodi 21. februar razglasili za mednarodni dan maternega jezika.

Odnos do žensk

Četudi sta Nežka in baronica Rozala dva izmed glavnih štirih likov v Linhartovi drami, ju težko označimo kot enakovredna moškim likom. Njuni vlogi sta precej bolj pasivni in manj komični, predvsem pa služita kot orodji za razvoj zgodbe in dosego cilja. Takšna karakterizacija jasno odseva odnos do žensk v času Linhar-

tovega življenja, ko so ženske imele manj pravic, pogosto se jih je obravnavalo kot lastnino, veljale so za manj vredne in manj sposobne od moških. Vendar pa tovrstna miselnost ni bila značilna le za tisti čas. Skozi večino človeške zgodovine, z izjemo nekaj matriarhalnih skupnosti, je prevladoval patriarhat – družbeni sistem, v katerem moški zasedajo dominantno vlogo, ženske pa so jim podrejene. Vloga ženske se razlikuje glede na številne družbene dejavnike, denimo tudi vero, a potegniti je mogoče številne vzporednice. Ženske niso smele sodelovati v javnem življenju, bile so izključene iz političnega odločanja in dostopa do izobrazbe. Obravnavane so bile kot lastnina, niso smele opravljati nobenega dela ali služiti denarja. Na Slovenskem se je položaj žensk začel postopoma izboljševati z reformami Marije Terezije, vendar je do prvih pravih sprememb prišlo šele v drugi polovici 19. stoletja. Takrat se je začel proces vključevanja žensk v javno življenje, ob tem pa se je vse pogosteje zastavljalo t. i. žensko vprašanje. Čeprav vstop žensk v javno življenje ni takoj spremenil njihovega družbenega položaja ali prinesel družbene enakopravnosti, je pomenil pomemben korak iz zasebne anonimnosti. Glasovi, ki so zahtevali večjo samostojnost žensk, pravico do izobrazbe in dela, so postajali vse glasnejši. Kljub temu je v ospredju ostajala tradicionalna vloga ženske kot matere in gospodinje. Čeprav se

Maksim Gaspari, *Svatje* 1918

je število zaposlenih žensk povečevalo, so te opravljale predvsem manj kvalificirana dela, za katera ni bilo potrebne posebne izobrazbe. Njihovi zaslužki so bili praviloma nizki, tudi pri enakih poklicih pa so ženske pogosto zaslužile manj kot moški.

Konec 19. stoletja je zaznamovalo oblikovanje močnega ženskega gibanja, ki se je pojavilo v številnih državah po svetu. Med najbolj prepoznanimi so bile sufražetke v ZDA in Angliji, ki so se borile za volilno pravico žensk. Poleg boja za volilno pravico so pomembne prelomnice v prizadevanjih za pravice žensk vključevale feministično gibanje v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja, ki je osvetlilo teme, kot so reproduktivne pravice in diskriminacija na delovnem mestu. Med sodobnejšimi pobudami izstopa gibanje #MeToo, ki od leta 2006 opozarja na razširjenost spolnega nadlegovanja in nasilja. Pravica do enakosti žensk je v Sloveniji uzakonjena od leta 1991, ko je bila v 14. členu Ustave Republike Slovenije zapisana enakost vseh ne glede na spol.

Spletka

Spletke, v katerih si eden ali več likov izmisli zvijačo za prelisičenje drugih, so pogost motiv tako v klasičnih kot sodobnih komedijah. Komedije, ki vzbujajo smeh s kopičenjem spletk, zamenjav in namernih ali naključnih ovir, imenujemo komedije zapleta. Te pogosto temeljijo na smešnih, včasih skoraj absurdnih ali nesmiselnih situacijah, prežetih z veliko mero farsičnega humorja. Primer takšne komedije je denimo Shakespearova *Komedija zmešnjav* (1592), napisana po zgledu komedij *Dvojčka* in *Amfitruo* rimskega dramatika Plavta. Tudi pri drugem velikem dramatiku, Molièru, se komedija zapleta pogosto prepleta s karakterno komedijo – denimo njegova *Zdravnik po sili* (1666), ki temelji na zamenjavi identitete, ko malopridni Sganarel postane domnevni zdravnik. Kar se morda začne kot farsa, se prevesi v satiro, kjer se izkušenost spletkarja sreča z lahkovernostjo meščanstva, Sganarel pa uspešno odigra svojo novo vlogo. Osrednji namen spletk je običajno osmešiti pripadnike višjih slojev, kar velja tudi za Linhartovega *Matička*. Zvijača, ki jo sprva zasnuje Matiček, nato pa jo domislita in izvedeta Nežka in baronica, je zasnovana tako, da želi ujeti barona v past, ga osmešiti in privesti do tega, da spozna svojo zmoto.

O UPRIZORITVI

Linhartova glavna naloga ob prirejanju Beaumarchaisovega besedila je bila mojstrska prilagoditev zgodbe slovenskemu prostoru ter vprašanje, kako like in njihove značilnosti prenesti v slovensko okolje. S svojo pisavo je gledalcem uspešno razkril temeljne težave slovenske družbe, kot so občutki sramu, bogaboječnost in vsakdanji strahovi. Ob tem je obravnaval tudi univerzalna vprašanja o naravi poželenja, temeljnih človeških nagonih in mejah, ki si jih posameznik lahko privošči v družbi.

Vprašanja, ki jih je obravnaval že Linhart, so še vedno izjemno aktualna in se jih loteva tudi tokratna uprizoritev. Človeška miselnost in družba se v tem času nista bistveno spremenili – sužnjelastništvo tudi v kapitalizmu ostaja živo, bogati pa še vedno menijo, da jim njihov status omogoča vse. Svet postaja vse bolj aroganten, ljudje pa izgubljajo občutke sramu, skromnosti in pohlevnosti. Svoje napake, hibe in omejitve spretno skrivamo, da jih pogosto ne prepoznamo niti sami. Tisti v podrejenem položaju, podobno kot pri Linhartu, živijo v senci javne podobe gospodarja – podobe, ki je vselej izprijena. To razgalja še en pereč problem človeštva: dejstvo, da človeka ne vodi zgolj razum, temveč tudi številni nagoni. Linhart se je v svojem delu sicer izogibal spolni delitvi, a je jasno nakazal, da so bogati tisti, ki tem gonom sledijo, medtem ko si mali človek tega ne more privoščiti. To gledalcu ponudi možnost, da ne prevzame odgovornosti in si reče, da ti liki sicer tako ravnajo, on sam pa ne. A življenje nas uči, da zatiranje naravnih nagonov pogosto vodi v težave, saj jih je skoraj nemogoče povsem nadzorovati – tako poželenje kot zaljubljenost se zgodita spontano. S tem se spopada tudi baron Naletel. Pri tej uprizoritvi poudarek ni na njegovem razrednem statusu in dejstvu, da si kot predstavnik bogatih lahko privošči ali vzame kar koli. Uprizoritev raziskuje človeško plat – majhnost, zmedenost in nezmožnost obvladovanja dane situacije. Baron ni zloben, je le zmeden in majhen. Pravi nauk je v tem, kako se poskuša znajti v dani situaciji.

Poželenje in zaljubljenost sta nagona, ki sta v osnovi povsem nedolžna. Tudi zato denimo velja rek, da je zaljubljen človek kot otrok. Tej ideji sledi tudi uprizoritev režiserja Diega de Bree. Ne glede na besede je fizičnih dotikov razmeroma malo. Baron Naletel ni prikazan kot slab, temveč kot slehernik. Resda je bogat in uspešen, toda problem, s katerim se spopada, je znan vsakomur. Ker pa živimo v svetu, ki je zakodiran in regulativen, se v nas ob teh občutjih budi občutek sramu, ki nam preprečuje, da bi se nanje kakor koli odzvali. Šele sčasoma začnemo opažati, kako življenje polzi mimo nas, in začnemo se zavedati, kaj vse bi lahko bilo in kaj vse je steklo mimo nas. Danes je človek pogosto bolj predan svoji službi ali poslovnim

obveznostim kot pa osebni sreči in zasebnemu življenju. Tako kot baron Naletel in njegova žena smo postali odtujeni drug od drugega in se vedno manj pogovarjamo. Tako tudi uprizoritev Diega de Bree nima močne politične ambicije – ne v prikazovanju bogatih ne v odnosu do žensk ali čem drugem. Namesto tega postavlja poudarek na nekaj globljega in bolj univerzalnega: na potrebo po odprtem in iskrenem pogovoru med ljudmi. Ob drobnih zmagah, domiselnih rešitvah problemov in bistrih ugotovitvah spoznamo, da svet danes ne potrebuje herojev, pač pa malega človeka.

Skupinski prizor na odru

IZRAZNA SREDSTVA

Scenografija

Diego de Brea ni le režiser tokratne uprizoritve, temveč je tudi idejni avtor scenske podobe. Likovna zasnova prostora spominja na ikonografijo panjskih končnic in vinjet, pri čemer navdih išče pri estetiki slikarjev, kot sta Ivan Vavpotič in Maksim Gaspari. Prva stvar, ki jo gledalec opazi, je izjemno majhen igralni prostor, v katerem se godi zgodba. Celotno dogajanje poteka na rampi, ven in noter vodi le dvoje ozkih in visokih vrat na vsaki strani odra. Ta zasnova ustvarja občutek bližine – ne le med igralci, temveč tudi med njimi in občinstvom. Ko Matiček meri, koliko prostora bo imela postelja, hitro ugotovi, da bosta z Nežko v tej prehodni sobici, umeščeni med baronovo in baroničino sobano, spala bolj na tesnem. Režiser je z ustvarjenjem tesnega igralnega prostora želel poudariti majhnost, ogroženost, malodane stisnjenost, ki jo lahko tako v prostorskem kot tudi v duhovnem smislu občutimo v Sloveniji. Utesnjenost nam je domača, v njej se znajdemo in se vanjo zatekamo, tudi ko ne bi bilo potrebno, ker nam nudi varno zavetje. Zdi se, kot da si Slovenci le stežka privoščimo svobodo in neprestano omejujemo sami sebe. Tako smo tudi v tokratni uprizoritvi priča zgodbi, ki se godi v enem samem prostoru – v eni sami sobici, čeprav se v ozadju razprostira cela hiša. Visoko na steni je pritrjena lovska trofeja, nagačena glava divjega prašiča. Ta simbolično ponazarja samega barona, njegovo neizmerno lakoto, poželenje in njegov divji značaj.

Prazna scena

Kostumografija

Avtor kostumografije je Leo Kulaš, ki je kostume zasnoval minimalistično. Kostumi niso sodobni, a tudi ne tipično baročni, kot bi pričakovali glede na Linhartov čas. Njihova podoba je umeščena nekje vmes – v obdobje 19. stoletja in začetkov industrializacije, ko so grofje in baroni postajali podjetniki. Podobno kot scenografija tudi kostumografija črpa navdih pri slovenskih slikarjih, kot so Maksim Gaspari, Ivan Vavpotič in Ivana Kobilca. Celotna podoba deluje nekoliko stilizirano, z izrazitim poudarkom na črno-beli estetiki, ki je značilna za burlesko in nemi film, kar je Kulaš dopolnil z elementi narodne noše. Ker se zgodba godi na Gorenjskem, prevladuje gorenjska noša, a je kostumograf domiselno vmešal tudi nekatere koroške elemente. V zaključku igre, ko se Nežka in Matiček kobacata v zakonsko posteljo, ostane baron na odru v spodnjem perilu in baronica v Nežkini obleki, medtem ko je Nežka odeta v baroničino obleko in Matiček v svojo. Ta podoba že nakazuje, kakšna usoda najverjetneje čaka barona in baronico, saj bosta najbrž izgubila bogstvo zaradi revolucije oziroma bo njun denar počasi kapljal v Matičkove žepe, saj je navsezadnje on tisti, ki bo urejal posestvo in bo, prebrisan kot je, najprej poskrbel zase.

Skupinski prizor na odru

Svetloba

Igralci so osvetljeni z obeh strani, pri čemer sta vira svetlobe jasno vidna gledalcem. Igralci in scena so še dodatno osvetljeni z žarnicami na sprednjem delu rampe. Svetloba, ki prihaja od spodaj, ustvarja nekoliko grotesken učinek, saj človeški obrazi, osvetljeni pod takšnim kotom, vedno delujejo nekoliko popačeno. Hkrati pa močna svetloba sije izza levih vrat, od koder se valijo tudi oblaki megle. Zdi se, kot da se za steno skrivajo polja in gozd ali pa neznosno vroč pekel, ki vzbuja grozo. Meglica še poudarja neznosno grozo in strah pred zunanjim svetom, pred prostranstvom svobode.

Naslovnica *Slovenskega citrarja*

Glasba

Avtor glasbenega izbora je prav tako Diego de Brea. Tudi zvok prihaja iz zvočnikov, skritih na zaprtem delu odra, zato glasba deluje oddaljeno in služi predvsem ustvarjanju atmosfere. Režiser je pri tem uporabil bolj ali manj znane melodije, ki delujejo skorajda kot folklorne viže, a jih je do te mere popačil, da so postale povsem neprepoznavne. Osnovno glasbilo, ki ga slišimo, so citre – citrarstvo je povezano s slovensko kulturno in folklorno dediščino. Njihov zvok v slovenskem poslušalcu vzbuja občutek domačnosti, nostalgije ter asociacije na dom, domačijo in domovino.

IZTOČNICE ZA POGOVOR

Pred ogledom predstave

- Kaj veste o Linhartu in njegovem delu?
- Kakšne so bile nekatere okoliščine, v katerih je nastala drama, kakšne so bile gospodarske razmere in kakšni so bili odnosi med različnimi družbenimi sloji?
- Kakšna je zgodba drame *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*?
- Zakaj je ta drama ena pomembnejših v slovenski gledališki zgodovini?

Doživljanje predstave

- Kakšen vtis vam je pustila predstava?
- Kakšno vlogo so pri doživljanju imeli posamezni elementi, kot so scenografija, kostumografija, svetloba, glasba ipd.?
- Kako ste občutili like in njihovo doživljanje?
- Ali ste se poistovetili s katerim od likov?

Pogovor po ogledu predstave

- Katero je bilo glavno občutje, ki ga je v vas vzbudila predstava?
- Ali ste imeli težave z razumevanjem jezika in katere so bile nekatere njegove značilnosti?
- Kakšen odnos do razmerij moči v družbi lahko razberemo iz zgodbe?
- Kakšen je bil položaj žensk v tem času in zakaj Nežka barona ni preprosto zavrnila?
- Kakšne so bile razmere na sodišču tistega časa in zakaj je o Matičkovi sodbi odločal baron sam?
- Zakaj je Matičkov monolog v zadnjem dejanju tako pomemben?
- Kakšen je bil namen prevare, ki sta so ji izmislili Nežka in baronica?
- Do kakšnih spoznanj je na koncu prišel baron in ali verjamete, da je spremenil svoje vedenje?

Pedagoško gradivo pripravila
Enej Jagodic in Ira Ratej.
Lektoriral Martin Vrtačnik.
Avtor fotografij predstave
Peter Giodani.

SLOVARČEK BESED

A
amtíkati zadevati, tikati se
áržat žep, vreča

B
bedénec mozolj, izpuščaj
béštja žival, zverina, hudoba (kletvica ali psovka)
bógati ubogati
bòršt gozd
brbáti bezati, brskati, brkljati
brihten bistroumen, pameten
bogati ubogati

C
cédelc listek papirja
celó sploh, čisto
cepêtec spolno poželenje
ceremónija slavnostni obred
cígovec godec
címer soba

Č
čéz dáti izročiti, prepustiti
čéz kóga kàj iméti imeti kaj zoper koga
čgà čigav

D
dálej dlje
da te (vendàr) kaj takega (izraža začudenje, nasprotovanje)
dámi domov
dato non concesso recimo, da je tako, četudi ne priznamo
Die Hochzeit des Figaro *Figarova svatba*
dispenzacijón spregled
dóber státi jamčiti, porok biti
dôl udáriti odkloniti zavrniti, odreči
dóktorstvo odvetništvo, pravništvo
dopásti ugajati, všeč biti
dosehmál do zdaj, doslej
držáti kóga za kàj imeti, šteti koga za kaj
dopolníti izpolniti
držáti poróko poročiti se

E
ého odmev

F
falíti zgrešit
falèn napačen
flétno lepo, spretno, prijazno

G
glíh enak videti, biti podoben
gnáda milost
gnádljiv milosten
gôr dejáti/vréči vlomiti, razbiti
gôr držáti se pritoževati se
gôr glédati paziti se
gôr postáviti narediti, sezidati, pisati
gôr vzéti najeti, nastaviti
górši hujši, slabši, lepši, boljši
grévenga kesanje, obžalovanje
gvànt obleka
gvíšno gotovo, nedvoumno

H
héntaj glej **šéntaj**
híšna gospodinjska pomočnica, sobarica

I
igračica igračka
in puncto mutui et promisi matrimonii v zadevi medsebojnega in obljubljenega zakona
in praxi v službi
ínterfat nabrano spodnje krilo, ki se v pasu priveže
izgovoriti si zagotoviti si

J
jága lov
jénjati nehati, končati
jezdáriti jahati, jezditi, ukvarjati se z jahanjem

K
káčiti dražiti, jeziti
klamfica kaveljček, zadržek
kamižólca suknjica, kratek moški suknjič, navadno oprijet
kmálu takoj
komédija gledališče
kráncelj/kráncelc venec/venček
ključaríca hišnica, oskrbnica
korájžen pogumen
krivorítiti tavati, bloditi
kvánta govorica, čenča, izmišljotina
kúšniti poljubiti

L
(na tem) je ležeče (to) je pomembno
ljúbka ljubica
luštno ljubko, veselo, zabavno, prikupno, prijazno

M
múja delo, trud
mújati se truditi se, prizadevati si

N
na môjo bradó na moj račun
naprêj prinêsti izjaviti
naprêj vzéti lotiti se, odločiti se
narprvič najprej
nèpokójen nemiren
neposajèn razposajen
naprejpostavljen nadrejen
nóter nêsti koristiti
nóter pásti priti na misel, spomniti se
nóter položíti vložiti, priporočiti

O
obstáti priznati
očí zbrísati preslepiti
odgovárjati se zagovarjati se
onegáviti brkljati, početi kaj

oní (onikanje) nekoč ljudje nižjega stanu gospode niso vikali, marveč so jo onikali, ogovarjali z oní
opáden upadel, prepaden
ôvbe joj, ojoj (izraža zaskrbljenost, žalost)

P
pak pa, pač, toda
péča žensko pokrivalo ljudske noše iz belega blaga z vezenino
počútek čustvo, občutek
podstopíti se drzniti si, lotiti se, upati si, začeti
podvéza svilen trak s katerim se veže nogavice
postaviti reči
pórtek čelni okrasni trak
postáva predpis, zakon
pravíca pravosodje, resnica
prefékt vzgojitelj v gimnazijskem internatu
premeniti spremeniti
pregôvor ugovor
prepísati se narobe napisati
pro hoc casu za ta primer

R
rájtengo vkup imeti poračunati
rátati postati, uspeti, posrečiti se
razkládati razlagati, pojasnjevati
razločíti razložiti
revêrz pismena obveza, potrdilo
ribati drgniti
rôko držáti pomagati, na roko iti

S
sesijón zasedanje
skázati dokazati
skóz pri
skozi to s tem
skúsiti poskusiti
slíšati kómu kàj pripadati, biti last
slovójemánje poslavljanje
sórta vrsta
spoznáti priznati, potrditi
správljati pospravljati
spríčati dokazati
sub conditione expressa pod posebnim, izrecnim pogojem
svínja tintni madež, packa
súknja težko vrhnje moško oblačilo, ki sega navadno čez kolena in se spredaj zapenja

Š
šéntaj presneto
šéntan presnet
šlatati tipati
špás šala
špásati se šaliti se, norčevati
šríbar pisar
štemán ponosen
štemati ceniti
šténga stopnica

T
troštati nadejati se
trijáci binkošti
túmpast top, neumen, omejen

U
úpati zaupati

V
bíti v stánu zmožen, pripravljen
vakánce počitnice
véčidel večinoma, po večini
védomec mesečnik, nekdo, ki tava v spanju
vékši večji
Velésovo naselje nad Kranjem, včasih je bil tam znameniti ženski samostan
vèn íti ponehati
vèn je z njím konec je z njim
vèn pásti končati se, izteči se
vèn vídeti izgledati, biti viden
víža način
vkùp vzéti se skrčiti se
voščíti si želeti si

Z
z mírom pri miru, v miru
zadržânje obnašanje, vedênje
zájti se iziti se
zamérkati si zapomniti si
zamôči (z)moči
zanêsti prizanesti
zastopíti razumeti
zavóljo zaradi
zazdévati dozdevati, zdeti
zbríhtati se predramiti se, spregledati, spametovati se
zbrísan pameten, bistroumen, premeten
zdrážba zdraha, prepir
zelêna míza sodišče
zglíhati se pogoditi se
zmísliti pomisliti
zópernik nasprotnik
zvijáč premetenec

Ž
žárek žerjavica
žôld vojaščina

Iz različnih virov sestavila Ira Ratej.